

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwen-geschiedenis en verschijnt in februari, juni en oktober.

Hoofredactie
Zonneke Matthée
redactieadres
Schokkerwerf 1
2317 DM Leiden
Tel. 071-5215873

Redactie
drs. Marije Groos
drs. Vilan van de Loo
Zonneke Matthée
drs. Trees Moll
drs. Hillie van de Streek

Lidmaatschap/abonnement
Contributie 1996:
f 35,00 per jaar (studentlid, o.v.v. collegekaartnummer)
f 50,00 per jaar (lid)
Leden ontvangen het VVG-blad automatisch en hebben stemrecht in de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering.
Abonnee f 27,50
Instellingen f 35,00
Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden.
U kunt lid of abonnee worden door te bellen: 071-5215873, of een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam, U ontvangt dan een acceptgiro. Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd tenzij één maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd.

Inleverdata kopij:
15 april, 1 augustus en 15 december
Auteurs worden verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie.
De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Advertenties: 071-5215873

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

voorzitter
dr. Maria Grever
Tel. wk. KUN 024-3615761 (fax 024-3612807)

Secretaris
drs. Ellen de Dreu
Tel. wk. 030-2536476

Penningmeester
Evelien Rijsbosch
Tel. wk. IIAV 020-6650820

drs. Karen den Dekker
Tel. wk. NVO 070-3440689

drs. Maggy Groenewald-Froger
Tel. wk. Het Spectrum 030-2650717

Raad van Aanbeveling van de VVG
prof.dr. Piet Blaas (EUR)
prof.dr. Hans Blom (UvA en RIOD)
prof.dr. Rosi Braidotti (UU)
prof.dr. Willy Jansen (KUN)
prof.dr. Paul Klep (KUN)
prof.dr. Selma Leydesdorff (UvA)
prof.dr. Joyce Outshoorn (RUL)
prof.dr. Marjan Schwegman (UU)

Dutch representative IFRWH
dr. Berteke Waaldijk
Hofstedeweg 46
1111 SH Diemen
Tel. wk. UU 030-2536151

Correspondentieadres VVG
p/a IIAV
Obiplein 4
1094 RB Amsterdam
Tel. 020-6651318 (fax 020-6655812)

ISSN 1382-3914

Lay-out E. van Dusseldorp

Druk Zet & Print, Naarden

Omslag ansichtkaart coll. Zonneke Matthée

In memoriam Mejuffrouw dr. Isabella van Eeghen

Op 26 november 1996 j.l. overleed op drie-en-tachtigjarige leeftijd de koningin van de Amsterdamkunde, zoals zij in archiefkringen genoemd werd, in haar huis aan de Van Eeghenstraat in Amsterdam. Amsterdam was haar wereld. Isabella van Eeghen kwam uit een belangrijke Amsterdamse patriciersfamilie en na haar staatsexamen Gymnasium A studeerde ze geschiedenis aan de UVA, waar ze in 1941 promoveerde op *Vrouwenkloosters en begijnhof in Amsterdam, van de 14e tot het eind der 16e eeuw*.

Meer dan een halve eeuw was Isabella van Eeghen verbonden aan het Amsterdamse Gemeentearchief: eerst als administratieve kracht, later als chartermeester en tenslotte als adjunct-archivaris. Een managementfunctie trok haar niet, want hoofd van het archief wilde ze nooit worden, ze hield zich liever met Amsterdam bezig. Zo zijn bijvoorbeeld duizenden artikelen in het maandblad Amstelodamun en de vijfde-lijke Geschiedenis van de Amsterdamse Boekwinkel van haar hand. Daarnaast heeft zij veel historici vertrouwd gemaakt met de manier waarop men in archieven de weg kan vinden. Haar bijzondere belangstelling ging uit naar zestiende en zeventiende-eeuwse documenten, waaruit ze familielevens uit die tijden kon reconstrueren. Daardoor was zij bijzonder goed op de hoogte van alle familiebetrekkingen en -schandalen in de Gouden Eeuw.

Isabella van Eeghen stond bekend om haar ongewone manier van optreden, haar eigenzinnigheid, haar extreme zuinigheid. Tegelijkertijd was zij geestig maar ook zeer scherp van tong. Met Mejuffrouw Van Eeghen, die als ongetrouwde vrouw beslist geen 'mevrouw' wilde worden genoemd, is een markante persoonlijkheid en inspirerende historica verloren.

Zonneke Matthée

PEDAGOGIEK

- De schoolopziener en zijn pedagoog
Over Barbara van Meertens
vroeg-negentiende-eeuwse
blauwdruk voor een
onderwijzeressenopleiding
Mineke van Essen 3

PROMOVEREN

- Luiden van een andere
beweging
Huishoudelijke arbeid in
Nederland 1840-1920
Jannie Poelstra 6
- Over grenzen van sekse in de
negentiende eeuw
Geertje Mak 8

REPORTAGE

- Generaties in
Geschiedenisonderzoek
Waar geslacht en kleur
verloren gaan
Esther Captain 10

CONGRES

- Man Vrouw Maatschappij
als avant-garde
Anneke Ribberink 12

SCRIPTIE

- Feministes, oude garde
en boegbeelden
Suzanne Hautvast 15

SNS-PRIJS

- Universitaire prijs voor
Vrouwengeschiedenis
Maria Grever 18

INTERVIEW

- Emma Mesdag
Anneke Linders 20

RECENSIE

- Met man en macht
Marije Groos 22
- Sekse en maatschappelijk werk
1890-1950
Trees Moll 23

WERKVERBAND

- Netwerken op het kruispunt
van letterkunde &
vrouwenstudies
Marianne Vogel 24

VERS VAN DE PERS

- Boeken in 't kort 25

HISTORICA-SERVICE

26

KLEURECHT

27

NETWERK

28

De schoolopziener en zijn pedagoge

Over Barbara van Meertens vroeg-negentiende-eeuwse blauwdruk voor een onderwijzeressenopleiding

Mineke van Essen

De verschijning van een proefschrift over een bepaald onderwerp leidt niet automatisch tot een afsluiting van dat onderwerp; de theorie kan later worden aangevuld, conclusies kunnen worden aangescherpt of nieuwe feiten kunnen boven water komen. Dit laatste ondervond Mineke van Essen, bijna tien jaar nadat haar proefschrift over de professionalisering van Nederlandse onderwijzeressen in de eerste helft van de negentiende eeuw het licht zag. Zij doet hier verslag van de door haarzelf gevonden nieuwe informatie en de gevolgen die deze vondst heeft voor de lijn van haar verhaal.

Stel je voor: je hebt in 1985 een proefschrift geschreven over de professionalisering van Nederlandse onderwijzeressen in de eerste helft van de negentiende eeuw.¹ Daarin beweerde je dat er voor het eerst aandacht kwam voor de opleiding van deze vrouwen in 1827, toen de overheid tien beurzen (vijf hele en vijf halve, het geld groeide de staat waarachtig niet op de rug!) ter beschikking stelde, waarmee meisjes op bestaande kostscholen tot onderwijzeres konden worden opgeleid. En dat er in de onderwijswet van 1857 nog geen sprake was van opleidingsscholen (kweekscholen) voor onderwijzeressen zoals die al sinds 1815, zij het op zeer beperkte schaal, voor onderwijzers bestonden. Bijna tien jaar later vraag je in het Haagse Algemeen Rijksarchief voor een heel ander onderwerp een map met overheidsstukken uit 1816 aan, je slaat het nietsvermoedend open, begint te zoeken naar het stuk dat je nodig hebt, en stuit stomtoevallig op dit document: *Ontwerp ter oprichting eener Kweekschool van Onderwijzeressen*.² De 'deskundige' ontmaskerd! Zonder dat ik het ooit had geweten, was er in Nederland, vermoedelijk eerder dan waar dan ook in de Westerse wereld - de vooruitstrevende Verenigde Staten van Amerika met diens hoge percentage onderwijzeressen inclusief³ - kennelijk iemand geweest die op het idee was gekomen dat onderwijzeressen een kweekschool nodig hadden en die daarvoor tot op het hoogste niveau aandacht had gevraagd. Wie was die iemand, hoe zag dat ontwerp eruit, wat gebeurde ermee, en welke gevolgen had deze onverwachte ontdekking voor het verhaal dat ik tien jaar eerder vertelde?

De schoolopziener

De brief aan de Commissaris Generaal voor het Onderwijs en voor de Kunsten en Wetenschappen (destijds de hoogste instantie in onderwijsland) die het ontwerp begeleidde, kwam van een dominee die tevens een van de schoolopzieners (onderwijsinspecteurs) van Zuid-Holland was. De in gang

gezette onderwijsvernieuwing zou ook meisjes ten goede moeten komen, zo stelde hij, en daarvoor was de oprichting van een kweekschool voor onderwijzeressen van cruciaal belang. Hij refereerde ook aan de twee rijkskweekscholen voor onderwijzers die in de maak waren. Was het geen daad van rechtvaardigheid om ook voor vrouwelijke kwekelingen zo'n instituut te stichten?

Het bijgevoegde gedetailleerde ontwerp voor zo'n school had de dominee niet zelf gemaakt. Daarvoor tekende een vrouw die ik bij mijn onderzoek wel vaker was tegengekomen: Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853), later Nederlands' meest bekende pedagoge en filantrope uit de eerste helft van de negentiende eeuw.⁴

De blauwdruk van de pedagoge

Na een uitgebreid intro met allerlei behartenswaardige opmerkingen over de verbetering van de meisjesopvoeding, schetste Van Meerten eerst de materiële en personele condities voor de op te richten kweekschool: "een bijzonder ruim, lichtig lokaal, voorzien van tuin en speelplaats", een pedagogisch ervaren, deskundige, plichtsgetrouwe en volledig toegewijde "Hoofd Directrice" (Van Meerten zelf, zo bleek uit de toelichting van de schoolopziener), een docentenkorps dat zowel uit vrouwelijke "secondanten" als uit "zeer goede meesters" zou bestaan, en "een zeer bekwaam persoon [...] aan welke het opzigt over de huishouding enz. is toebe-trouwd". Dat waren hoge eisen, voor die tijd.

Vervolgens ging ze in op het leerplan. Naast de vakken van het lager onderwijs, huishoudelijke kennis en beheersing van de drie moderne talen moesten de kwekelingen "nog onderwezen worden in algemeene en Bijzondere Geschiedenis, Natuurlijke historie en Natuurkunde". Een opmerkelijk curriculum. Niet omdat talen en geschiedenis er deel van uitmaakten, die vakken hoorden bij het gangbare onderwijs voor

Barbara van Meerten-Schilperoort

meisjes en het is begrijpelijk dat ook aanstaande onderwijzeressen daar les in moesten krijgen. Maar wél vanwege de expliciete aandacht voor de natuurwetenschappen, een discipline die voor meisjes meestal onnodig werd gevonden.⁵ Ook het vak huishoudkunde, te geven door het aan te stellen hoofd van de huishouding, was een novum. De bestaande meisjesscholen gaven geen onderricht in wat Van Meerten omschreef als "[d]e bezorging van wasch en linnen; de voorbereiding der Spijzen, het bestuur der dienstboden enz." Dat aanstaande onderwijzeressen daarin naar haar opvatting moesten worden geschoold, betekende dat zij in dit opzicht een verandering in het meisjesonderwijs beoogde waarvoor haar kwekelingen als hefboom konden dienen.

Opmerkelijk ook zijn haar didactische voorstellen. Zo bepleitte ze het samenstellen van "eene kleine Bibliotheek en een kabinetje van Natuurlijke historie, ten minsten van de voortbrengselen onzes vaderlands", kennelijk bedoeld om de kwekelingen tot zelfstudie aan te zetten en het leren door eigen waarneming te bevorderen. Ook stelde ze voor "eenige instrumenten" aan te schaffen "om, althans eenige der eenvoudigste proeven, in de Natuurkunde te doen." Ze wilde de aanstaande onderwijzeressen dus in de gelegenheid stellen om natuurwetenschappelijke experimenten uit te voeren, een vorm van zelfwerkzaamheid die destijds in het onderwijs allesbehalve gangbaar was.⁶

Ten slotte stelde ze de beroepsvoorbereiding aan de orde. Regelmatige oefening in het lesgeven kwam daarbij op de

eerste plaats. Daarom moest er op de kweekschool levend materiaal zijn in de vorm van een oefenklas - later werd dat een 'leerschool' genoemd - waarin de kwekelingen konden leren lesgeven. De jeugdige, vrouwelijke 'élèves' van die oefenklas waren tevens bruikbaar voor de pedagogische scholing van de aanstaande onderwijzeressen. Hun praktische ervaringen met het gedrag van de meisjes bood de directrice ideale aanknopingspunten voor gesprekken over de pedagogische benadering van kinderen, over straffen en belonen bijvoorbeeld. Die gesprekken konden theoretische diepgang krijgen door een systematische cursus, opgesteld aan de hand van het meest degelijke pedagogische handboek dat toen op de markt was, het uit drie omvangrijke delen bestaande *Grondbeginselen van de opvoeding en het onderwijs, voor ouders, opvoeders en onderwijzers* van de Duitse opvoedkundige A.H. Niemeyer, dé pedagogische autoriteit van dat moment.

In alle opzichten was Van Meertens blauwdruk een ambitieus project dat zich ruimschoots kon meten met de twee onderwijzersopleidingen in oprichting.⁷ Er hing dan ook voor de rijksoverheid een stevig prijskaartje aan. Het gouvernement zou moeten zorgen voor een schoolgebouw annex tuin en zou grotendeels de plaatsing moeten financieren van de circa tien kwekelingen tussen twaalf en zestien jaar, "gekozen uit meisjes van fatsoenlijken stand, doch wier Ouders, of met veel kinderen bezwaard, of althans niet in staat zijn, dezelve eene behoorlijke Opvoeding te geven". Per kwekeling zou de over-

heid gedurende de vier- tot vijfjarige opleidingstijd aan de directrice jaarlijks vijfhonderd gulden moeten betalen, "of vier honderd-Guldens en de Ouders dier kinderen honderd Guldens". Of het gouvernement daarnaast ook nog, zoals op de geplande kweekscholen voor onderwijzers, de salariskosten voor zijn rekening moest nemen, wordt uit het ontwerp niet duidelijk. In elk geval zou het voorstel, als de overheid het uitvoerde, de jaarlijkse rijksbegroting bezwaren met minimaal vijfduizend gulden. Een flink bedrag, in een tijd dat de totale onderwijsbegroting niet veel meer dan honderdduizend gulden zal hebben bedragen.⁸

Overleg op hoog niveau

Toch zei de Commissaris Generaal op voorhand geen nee. Hij vroeg advies aan de Commissaris tot de Zaken van het Middelbaar en Lager Onderwijs A. van den Ende, dé motor van de Nederlandse onderwijsvernieuwing van het begin van de negentiende eeuw. Die vond het vanwege de beoogde verbetering van het onderwijs, dat van meisjes inbegrepen, een "hoogst wenschelijk en zelfs dringend noodzakelijk" plan. Ook over de ontwerpster en beoogd directrice had Van den Ende niets dan lof. Ze bezat "buitengewone kundigheden, talenten en aanleg voor het vak van Onderwijs en Opvoeding" en haar zedelijk gedrag was onbesproken. Maar "vooraleer in dezen verder van wal te steken", diende het initiatief volgens hem wel eerst van alle kanten "overwogen en getoetst" te worden. Daarom moest er eerst maar eens een "mondelinge conferentie" plaatsvinden tussen de Commissaris Generaal en de initiatiefnemende schoolopziener.

Dat overleg vond inderdaad plaats; vervolgens gebeurde er een jaar lang niets. Dus klom onze schoolopziener, die het meisjesonderwijs kennelijk zeer ter harte ging, in mei 1817 opnieuw in de pen om de Commissaris Generaal te vragen hoe het er nu voorstond. Inmiddels, zo schreef hij, was de rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem daadwerkelijk van start gegaan en het werd dus hoog tijd dat er ook voor de "opvoeding van het aankomend *vrouwelijk* geslacht" een professionele opleiding zou komen. Een half jaar later kwam Van den Ende met zijn tweede advies: omdat de financiële middelen het niet toelieten, zou de oprichting van een rijkskweekschool voor onderwijzeressen moeten wachten "tot tijd en wijle dat er zich ter bevordering van ook dit belang meer gunstige omstandigheden zullen opdoen". Die gunstige omstandigheden zouden, al kon Van den Ende dat natuurlijk toen niet weten, nog tot het einde van de eeuw op zich laten wachten; pas in 1896 kwam in Apeldoorn de eerste - en enige - rijkskweekschool voor onderwijzeressen tot stand.⁹

Een verborgen agenda

Een mislukt initiatief dus. Jammer voor de professionalisering van de Nederlandse onderwijzeressen, maar voor mij een hele opluchting: de teneur van het verhaal dat ik tien jaar eerder vertelde, bleef overeind. Dat Barbara van Meerten een degelijke opleiding van onderwijzeressen belangrijk vond, was in mijn boek voldoende aan de orde gekomen; dat ik haar blauwdruk gemist had, was jammer maar gelukkig niet onoverkomelijk. Het speelt me alleen wel voor de schoolopziener. Had ik van zijn initiatief geweten, dan zou deze feminist *avant la lettre*, die de professionele beroepsvoorbereiding van onderwijzeressen zozeer ter harte was gegaan, toch zeker een welverdiende plaats in mijn geschiedverhaal hebben gekregen.

Alhoewel, zelfs dat is nog maar de vraag. Alle mooie frasen over beter onderwijs voor meisjes ten spijt, bleek de schoolopziener een verborgen agenda te hebben. Barbara van Meerten-Schilperoort was namelijk niet alleen ontwerpster en beoogd directrice van de inrichting waarvoor hij zich zo inspande, ze woonde ook met hem onder één dak: de school-

opziener en de pedagoge waren met elkaar getrouwd. Het lijkt erop dat zijn prijzenswaardige initiatief in elk geval ten dele, maar misschien zelfs wel primair, een middel was om zijn vrouw aan een goedbetaalde functie te helpen. In zijn schrijven van 1816 legde hij zeven volle folio's lang omstandig uit, dat het grote gezin Van Meerten door niet nader genoemde financiële tegenslagen gedurende de Franse overheersing in kommervolle omstandigheden verkeerde en daarom een tweede inkomen nodig had. In zijn tweede brief over de kwestie, die van 1817, bewoog hij werkelijk hemel en aarde om zijn zin te krijgen. Hij onderbouwde de kwaliteiten van zijn vrouw met indrukwekkende referenties van collega-schoolopzieners, deed de suggestie om voor de realisering van het project de hulp van de koningin in te roepen, en bood zelfs aan om te verhuizen als het gouvernement de kweekschool liever elders dan in zijn standplaats Gouda wilde vestigen. De negatieve uitkomst moet in huize Van Meerten als een grote financiële tegenvaller zijn ervaren. Daarmee is het beeld van schoolopziener Van Meerten als een feminist *avant la lettre* al vergruisd nog voor het wortel schieten kon. Bij nader inzien hoort hij toch niet thuis in de eregalerij van vrouwvriendelijke negentiende-eeuwse mannen. De motor die hem dreef, lijkt eerder eigenbelang geweest te zijn dan idealisme. Of Van den Ende en de Commissaris Generaal mede daarom het voorstel op de lange baan schoven, weet ik niet. In elk geval is mijn vondst, die in eerste instantie zo ongemakkelijk leek, uiteindelijk niet meer gebleken dan een anekdotische voetnoot in de Nederlandse onderwijzeressen-geschiedenis.

Mineke van Essen is Universitair hoofddocent historische pedagogiek, vakgroep Pedagogiek en Onderwijskunde aan de Rijksuniversiteit Groningen.

1. M. van Essen, *Onderwijzeressen in niemandsland. Vrouwen in opvoeding en onderwijs*. Nijkerk, 1985.
2. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Archief Binnenlandse Zaken 1815-1848, nr. 4013. Alle verwijzingen in dit artikel naar het ontwerp en de correspondentie erover zijn in dit nummer aan te treffen.
3. Troy Female Seminary, dat beschouwd kan worden als de eerste informele opleidingsschool voor onderwijzeressen van de Verenigde Staten van Amerika, kwam tot stand in 1821; Alma Lutz, *Emma Willard, Pioneer Educator of American Women*. Boston, 1964.
4. H.P. Hogeweg-de Haart, *Anna Barbara van Meerten-Schilperoort*. Amsterdam, 1956.
5. M. van Essen, *Opvoeden met een dubbel doel. Twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland*. Amsterdam, 1990.
6. P.Th.F.M. Boekholt, E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland. Vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen/Maastricht, 1987.
7. R. Turksma, *De geschiedenis van de opleiding tot onderwijzer in Nederland aan de openbare, protestants-christelijke en bijzonder-neutrale instellingen*. Groningen, 1961.
8. Nauwkeuriger cijfers zijn voor deze periode niet beschikbaar; H. Knippenberg, *Deelname aan het lager onderwijs in Nederland gedurende de negentiende eeuw*. Amsterdam, 1986, p. 71.
9. M. van Essen, 'De meisjeskweek der meisjeskweken. Een Rijkskweekschool voor Onderwijzeressen als exponent van de relatie tussen professionalisering en kunne in het Nederlandse onderwijs', in: *Pedagogisch Tijdschrift* 19 (1994) nr. 4, pp. 253-267.

Luiden van een andere beweging

Huishoudelijke arbeid in Nederland 1840-1920

Jannie Poelstra

Anno 1997 is het huishoudelijke werk dat verricht moet worden, nog steeds niet gelijkmatig over de seksen verdeeld. Het feit dat steeds meer vrouwen buitenshuis werken, heeft nog niet geresulteerd in een grote toename van het aantal mannen dat een evenredig deel in de huishouding op zich neemt. Omdat het werk toch gedaan moet worden, wordt vaak uitgekeken naar een arbeidskracht van buitenaf, die tegen betaling het huishouden doet. Ook in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw was er een grote vraag naar huispersoneel. De achtergronden waren in die tijd echter geheel anders dan nu. Jannie Poelstra bestudeerde de huishoudelijke arbeid en dienstboden in Nederland in de negentiende en vroegtwintigste eeuw, de tijd waarin de dienstbodekwestie speelde. Hieronder volgt haar inleiding bij haar proefschrift *Luiden van een andere beweging. Huishoudelijke arbeid in Nederland 1840-1920*, dat zij op 12 december 1996 aan de Universiteit van Amsterdam verdedigde.

Centraal in het proefschrift staan de opvattingen van werkgevers en overheid. Die invalshoek is niet toevallig. Het waren de werkgevers die de dienstbodekwestie formuleerden. Zij klaagden over het huispersoneel en zij ook maakten een strikt onderscheid tussen zichzelf en de mensen die hen bedienden. Voor hen waren dienstboden luiden van een andere beweging, 'niet ons soort mensen'. Ook voor de overheid waren dienstboden een afzonderlijke klasse.

Dienstboden bevonden zich ergens tussen de slaaf en de burger, aldus een negentiende-eeuws jurist. Bij arbeidsconflicten trokken ze bijna per definitie aan het kortste eind. Het B.W. van 1838 bepaalde namelijk dat de 'meester' op zijn woord werd geloofd, onder andere inzake de uitbetaling van het loon.

Ook in het dagelijks leven was het woord van de meester wet. Tot ver in de negentiende eeuw spraken werkgevers van vrijen en onderhorigen, van een natuurlijk recht van de vrijen op onderdanig, gehoorzaam en dienstbaar huispersoneel. In de negentiende eeuw stond dat natuurlijk op gespannen voet met de leuzen van vrijheid en gelijkheid. De onderdanigheid van dienstbaren moest daarom steeds opnieuw bevestigd worden. Zoals bijvoorbeeld in de jaren veertig, jaren van armoede en sociale onrust; de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen startte toen een nationale campagne tegen het toenemend zedenbe-

derf onder de dienstboden. Beloningen voor langdurige trouwe dienst en een leesboek vol goede voorbeelden moesten dienstboden leren zich te voegen naar hun meederen. Ook werkgevers werden aangesproken op hun plichten. Het Nut kwam met een instructieboek, 'De behandeling van dienstbaren', dat werkgevers leerde hoe zij de dienstboden "geheel in uwe magt en onder uw bereik" konden krijgen.

Dienstmeisje (1925)
± 16 jaar oud
collectie J.Poelstra

Het laatste woord

De campagne van het Nut beoogde geen doorbreking van de standsverschillen, maar handhaving van een samenleving die was gebaseerd op "de ongelijkheid van gelijksoortige wezens". Deze uitspraak verwijst niet alleen naar de tweedeling vrijen-onderhorigen, ook vrouwen en mannen waren in de negentiende-eeuwse burgersamenleving niet aan elkaar gelijk. Het terrein van de gehuwde vrouw was de huishouding, terwijl haar man daarbuiten zorg droeg voor het gezinsinkomen. De man had echter te allen tijde het laatste woord, ook op het gebied van de huishouding. Formeel huurde hij de dienstbode en oefende alleen hij het ouderlijk gezag uit. Huisvrouwen en dienstboden hadden dan ook veel met elkaar gemeen: beiden waren ondergeschikt en dienstbaar aan de heer des huizes en waren aan hem gehoorzaamheid verschuldigd. Wat hen van elkaar

onderscheidde, was hun werk. In de burgerhuishouding werd het uitvoerend werk uitbesteed aan dienstboden, en zo ook de zorg voor de kinderen. De huisvrouw hield zich vooral bezig met het besturen van de huishouding: zij bepaalde wat en hoe alles gedaan moest worden.

Het uitvoerend en bestuurlijk werk binnen de huishouding waren van verschillende orde en aanzien. Het eerste was, volgens een uitspraak van de Hoge Raad uit 1859, werk van nederige aard, waarvoor geen speciale opleiding, kennis of training nodig was. Dienstboden waren de personen die in een ondergeschikte positie deze nederige diensten verrichtten.

De Hoge Raad bevestigde wat elke burger wist: uitvoerend huishoudelijk werk was inferieur werk, dat ongeschikt werd geacht voor mannen en voor meisjes uit de burgerij. Een huisknecht was een onproductieve, onmannelijke burger en een dame die werk in andermans huishouding moest zoeken, was zielig. Onderhorigheid was voorbehouden aan meisjes en vrouwen uit de arbeidende klasse; vrijheid werd gereserveerd voor mannen, ongeacht hun afkomst, en voor meisjes en vrouwen uit de burgerij.

Huiselijke strijd

Het vrouwenvraagstuk, in Nederland verwoord vanaf 1860, stond vanaf het begin haaks op huishoudelijk werk. Vrouwenemancipatie betekende een goede opleiding voor meisjes uit de burgerij, opdat ze niet door financiële nood zouden worden gedwongen om werk in de huishouding te zoeken. Meisjes uit de arbeidende klasse waren daarentegen voorbestemd voor de huishouding. Vreedzaam was hun leven in de huishouding niet. Dames en dienstboden waren, als we afgaan op de damesbladen, verwickeld in een voortdurende huiselijke strijd. De term dienstbodekwestie, ingeburgerd vanaf het begin van de jaren zeventig, refereert aan die strijd. Inzet was niet de emancipatie van dienstboden of de verbetering van hun arbeidsomstandigheden, maar het beschikbaar blijven van voldoende huispersoneel. Zonder dienstmeisjes kon er immers geen sprake zijn van vrouwenbevrijding; zonder huispersoneel was de huisvrouw gedwongen om zelf het uitvoerende, nederige huishoudelijk werk te verrichten.

Het was dan ook mede vanuit goedbegrepen eigenbelang dat vrouwen uit de burgerij het standsverschil tussen de meisjes die dienden en de eigen dochters bleven benadrukken. Ze gingen daarin ver. Dienstmeisjes waren per definitie van lage komaf, onontwikkeld, ongeschoold, brutaal, ofwel van een andere beweging of aandrift. Gemeenschappelijke scholing van arbeiders- en burgerdochters was taboe. De kook- en huishoudscholen hadden gescheiden cursussen voor de aanstaande mevrouw en de aanstaande dienstbode. Meisjes uit de arbeidende klasse leerden op de lagere school de nuttige handwerken, meisjes uit de burgerij de fraaie.

De belangrijkste arbeidskracht

De oplossingen die aan het eind van de negentiende eeuw aangedragen werden voor de dienstbodekwestie, varieerden van vakopleiding voor dienstboden tot reorganisatie van de huishouding. Met dat laatste beoogde men vereenvoudiging en uitbesteding buitenshuis van delen van het huishoudelijk werk, zoals koken, wassen en strijken. Zo zou de huisvrouw bevrijd worden van haar dienstboden en van de huishouding.

Zo kon ook de arbeidsdeling naar sekse, waarbij de vrouw geen arbeid buitenshuis verrichtte, worden doorbroken. Voorstellen om het resterende huishoudelijke werk te verdelen tussen man en vrouw werden niet gedaan. Dat werk bleef voorbehouden aan dagmeisjes of werksters, gehuwde vrouwen uit de arbeidende klasse.

De reorganisatie van de huishouding werd slechts ten dele werkelijkheid. Zolang er voldoende dienstmeisjes waren, was er ook geen enkele noodzaak om zulke vergaande maatregelen te nemen.

Werkgevers wisten in het begin van deze eeuw dat de meeste meisjes dienden uit noodzaak; dat zij, wanneer zij konden kiezen, de voorkeur gaven aan werk buiten de huishouding. Arbeidsbescherming of een wettelijke beperking van de arbeidsdag in de huishouding, om zo de huiselijke dienst aantrekkelijk te maken, werd echter zelden voorgesteld, of het werd in het parlement met verve bestreden. Zulke maatregelen botsten met de belangen van het werkgevers-huisgezin. In de sociale wetgeving was geen plaats voor dienstboden, want de huishouding was tenslotte geen bedrijf. Slechts in een enkel geval werd van die regel afgeweken.

Huisvrouwen zagen hun werkmeisjes evenmin als arbeidskrachten. Onderhandelingen over betere arbeidsvoorwaarden tussen de Bond van Huispersoneel en de Nederlandsche Vereeniging van Huisvrouwen ketsten steeds af op het argument dat dienstmeisjes huisgenoten waren, geen arbeiders en huisvrouwen geen werkgeefsters. Pas na de Tweede Wereldoorlog kwamen de huisvrouwen met voorstellen in de richting van een CAO. Maar toen was het te laat. Op dat moment ontstond namelijk ook buiten de arbeidende klasse de professionele huisvrouw. Zij was niet langer alleen verantwoordelijk voor haar huishouding, maar werd tevens de belangrijkste arbeidskracht daarbinnen.

Parasiet

Dienstbodekwestie en arbeidsdeling naar sekse zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het is dan ook geen toeval dat de verdeling van huishoudelijke arbeid een eerste item werd van de tweede feministische golf. Zolang er voldoende

dienstmeisjes beschikbaar waren, viel te leven met de bestaande huishoudelijke arbeidsdeling naar sekse. Toen dienstboden elders werk zochten, werd de ongelijke taakverdeling binnen de huishouding een samenlevingsprobleem.

Sinds de jaren zeventig proberen vrouwen mannen in te schakelen bij het huishoudelijk werk, anno 1996 is dat project nog lang niet voltooid. Als noodoplossing wordt als vanouds een betaalde hulp ingehuurd. Uitvoerend huishoudelijk werk behandelen als **arbeid**, en dus bij uitbesteding dezelfde arbeidsovereenkomsten doen gelden als bij andere arbeid, is een eerste stap om de aloude impasse te doorbreken. Een tweede is: zelfzorg. Wie als gezonde burger niet in staat is om zichzelf te verzorgen en zijn eigen rommel op te ruimen, is "parasiet in den strengst wetenschappelijken zin van het woord". Aldus het Sociaal Weekblad bijna een eeuw geleden.

Jannie Poelstra is universitair docent geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Jannie Poelstra, Luiden van een andere beweging. Werkgevers over huishoudelijk werk in Nederland 1840-1920. Het Spinhuis, Amsterdam, 1996. f 47,50.

*Dagmeisje ca. 1950
collectie Spaarnestad Haarlem*

Mannelijke vrouwen

Over grenzen van sekse in de negentiende eeuw

Geertje Mak

Op 17 december 1996 verdedigde Geertje Mak in Utrecht haar proefschrift *Mannelijke vrouwen. Over de grenzen van sekse in de negentiende eeuw*, waarin uiteen wordt gezet welke veranderingen de 'mannelijke vrouw' in de negentiende eeuw onderging. Voor *Historica* zette zij kort uiteen op welke manier zij te werk is gegaan om de verschillende 'mannelijke vrouwen' een plaats te geven in haar proefschrift.

In *Mannelijke vrouwen* wordt beschreven hoe 'mannelijke vrouwen' in de loop van de negentiende eeuw van gedaante veranderden. Daartoe werden zoveel mogelijk bronnen uit het Franse, Duitse en Nederlandse taalgebied geraadpleegd: romans, krantenberichten, journalistieke en historische levensbeschrijvingen, medische rapporten, autobiografische teksten en seksuologische casestudies waarin als 'mannelijk' betitelde en als man verklede vrouwen worden beschreven. In plaats van, zoals onder historici meer gebruikelijk is, op basis hiervan de 'werkelijkheid' zo waarheidsgetrouw mogelijk te reconstrueren, wordt een gedetailleerde narratieve en/of discursieve analyse van één of meerdere hieruit geselecteerde teksten gemaakt.

Tot de orde geroepen

Wat meteen in het oog springt, is de verandering die gedurende het tijdvak 1815-1914 (de 'lange negentiende eeuw') in de benaming van 'mannelijke vrouwen' plaatsvond. Aan het einde van de negentiende eeuw kwamen geheel nieuwe categorieën 'mannelijke vrouwen' op, zoals de seksueel geïnverteerde vrouw en de moderne geëmancipeerde vrouw in sportieve 'mannelijke' kledij. Deze stelden de eerdere populaire figuren in de schaduw, zoals de vrouw-soldaat en de vrouw-met-de-broek-aan, of de aristocrate in jachtkostuum. Het gaat in dit studie echter niet alleen om deze verandering, maar vooral om de verandering van narratieve en discursieve strategieën die daarmee gepaard gaat. Met welke tekstuele strategieën werd de grens tussen twee hiërarchisch of dichotoom gescheiden seksen bewaakt? Welke mogelijkheden boden de diverse verhalen of discoursen als nog aan vrouwen om 'mannelijkheid' te

belichamen, om die grens te overschrijden of te verschuiven?

Uit de opeenvolgende -min of meer chronologisch geordende- hoofdstukken wordt duidelijk welke veranderingen hierin optraden tussen 1815 en 1914. In dit tijdvak kreeg een kentering in de conceptualisering van sekse en seksualiteit haar beslag, zoals reeds door onder anderen Michel Foucault en Thomas Laqueur is beschreven. Wat betekent de door hen beschreven naturalisering van respectievelijk seksuele identiteit en sekse-identiteit voor de manier waarop 'mannelijke vrouwen' tot de orde werden geroepen? En wat betekent het voor het (on)vermogen van vrouwen om 'mannelijkheid' als subject gestalte te geven? Hoe verhouden sekse en seksualiteit zich daarbij tot elkaar?

Bij de beantwoording van deze vragen is ervoor gekozen om niet over sekse-ambiguïteit of cross-dressing in het algemeen te spreken, maar sekse-specifiek over 'mannelijke vrouwen'.

'Mannelijkheid' van vrouwen heeft immers een andere cultureel-maatschappelijke betekenis dan 'vrouwelijkheid' van mannen, alleen al omdat 'mannelijkheid' al eeuwenlang hiërarchisch hoger staat aangeschreven dan 'vrouwelijkheid'. Daaruit komen andere verhalen en een andere geschiedenis voort.

Vrouwen-soldaten en veldzusters

Aan de hand van de roman *Fragoletta* van Henri de Latouche bespreek ik in het eerste hoofdstuk vanuit welk perspectief ik sekse-ambiguïteit in dit boek wil benaderen. Ik gebruik deze roman om te laten zien dat de interpretatie van sekse-ambiguïteit nooit mag worden losgemaakt van de vraag naar de belichaming ervan. Als object kan sekse-ambiguïteit gemakkelijk fascinerend, raadselachtig, mooi of indrukwekkend zijn; door een subject belichaamd kan diezelfde fascinerende ambiguïteit pijnlijk, ondraaglijk, eenzaam en onmogelijk zijn. Met dit inzicht zet ik mij af tegen een recente hausse aan feministische en *queer* theorieën over het belang van sekse-ambiguïteit: die zou de grondvesten van het discours over sekse kunnen doen wankelen. Maar wat betekent het voor het subject dat deze stoorzender-functie mag belichamen?

Het daarop volgende hoofdstuk bevat een analyse van een zestal negentiende-eeuwse romans. Steeds draait het daarin om de vraag of de 'mannelijke vrouw' de conventionele sekse-categorieën ondermijnt, of dat zij als raadsel of obstakel wordt ontmaskerd, uitgebannen of overwonnen. Het (on)vermogen van de 'mannelijke vrouw' om subject te zijn is daarbij van doorslaggevend belang. Dat wijst er nogmaals op dat de ordeverstoringe betekenis van sekse-ambiguïteit voor discoursen over sekse direct gerelateerd is aan de grenzen van het vermogen om die als subject te belichamen.

In het derde hoofdstuk stap ik over van fictie naar non-fictie. Negentiende eeuwse krantenberichten en het discours van politie en justitie over *passing women* -vrouwen die korte of lange tijd in hun leven voor een man doorgingen-zijn onderwerp van analyse.

Onderzoekers van *passing* in het verleden richtten zich bij hun interpretatie van de bronnen op de omstandigheden, beweegredenen en psychische motieven die ertoe leidden dat de betrokken vrouwen gingen leven als man. Zij maakten daarbij gebruik van moderne begrippen als homoseksueel, travestiet en transseksueel. Ik pleit daarentegen voor een 'oppervlakkige leeswijze'. Niet de diepere werkelijkheid waarnaar de bronnen enigszins gebrekkig zouden verwijzen, niet een 'ware identiteit' die alsnog kan worden vastgesteld, maar de manier waarop in deze bronnen aan de oppervlakte van de tekst een waarheid en werkelijkheid worden *geconstrueerd*, moet mijns inziens worden onderzocht. Want wat nu juist zo opvallend en kenmerkend is aan deze bronnen over *passing women* is het *ontbreken* van het zoeken naar een diepere, innerlijke motivatie of identiteit die de *passing* zou kunnen verklaren. De betreffende vrouwen werden simpelweg beticht van bedrog; ze werden niet gezien als een afwijking van de natuurlijke, vrouwelijke identiteit.

Het vierde hoofdstuk bespreekt de talloze, voornamelijk Franse, publicaties over vrouwen-soldaten en analyseert de vertogen waarin hun geschiedenissen werden ingebed. De verhalen werden vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw tot aan het eind daarvan gebruikt in een nationalistische geschiedschrijving zonder dat de 'man-

Madame Impert, geb. Louise Née, aus Havre.
Kriegsveteraanin von 1870/71.

nelijkheid' van vrouwen-soldaten vragen opriep over hun vrouwelijke kwaliteiten. Na de eeuwwisseling moesten vrouwen-soldaten echter steeds meer plaats maken voor heldinnen die hun vaderland op een meer 'vrouwelijke' manier dienden, zoals veldzusters. Vrouwen-soldaten duiken dan ineens op in andere vertogen. De seksuoloog en voorvechter van homo-emancipatie Magnus Hirschfeld gebruikte hun geschiedenissen voor zijn theorie van *sexuelle Zwischenstufen* en benadrukt juist hun extreme 'mannelijkheid'. De radicale feministe Madeleine Pelletier zette ze in om te laten zien dat vrouwen niet per definitie ongeschikt waren voor het leger en zij bepleitte op grond daarvan zowel dienstplicht als kiesrecht voor vrouwen. Deze twee heel verschillende interpretaties zullen vanaf ongeveer het begin van de twintigste eeuw steeds meer de mogelijkheden gaan bepalen voor vrouwen om 'mannelijkheid' als subject gestalte te geven.

Tegen de achtergrond van het negentiende-eeuwse denken over hermafroditisme en de positie van hermafrodieten in de maatschappij worden in het vijfde hoofdstuk het autopsy-rapport bij het lijk van de hermafrodiet Herculine Barbin en de door hem achtergelaten memoires onder de loep genomen. Het medische rapport getuigt van een rigide conceptualisering van sekse, waarin alle tekenen van sekse-ambigüiteit uiteindelijk moeten worden weggestreept tegenover de medische definitie van één ware

sekse. Waar de medische rapporten -en overigens ook de gepopulariseerde versies van de geschiedenis van Barbin- de ontdekking van de ware sekse als bevredigend eindpunt van het verhaal kiezen, wordt het vervolg, het leven van Barbin na de geslachtsverandering, verdonkeremaand.

Barbins memoires laten zien dat haar (on)vermogen om zijn tweeslachtige geschiedenis als subject te belichamen, in veel belangrijker mate dan haar lichamelijke tweeslachtigheid, zijn lijden en uiteindelijke zelfmoord tot gevolg had.

Verzieking van mannelijkheid

Hoofdstuk zes gaat over de rechtszaak die in 1889 tegen Sarolta Vay werd gevoerd. Zij zou als man vermomd haar schoonvader hebben

opgelicht, zij zou een huwelijk hebben gefingeerd en haar vrouw en schoonfamilie hebben bedrogen met haar geslacht. Later zou deze zaak als medisch-psychiatrisch geval model komen te staan voor het ziektebeeld van 'seksuele inversie'. In de transformatie van zaak tot geval ligt een verandering van subjectiviteit besloten. Bij de rechtszaak stond de beschuldiging van bedrog centraal; alle getuigen en de beschuldigde zelf gaven hun visie op de zaak. Hun stemmen waren in principe gelijkwaardig en het was aan de rechter om de ware gang van zaken en de mogelijke schuld door het afwegen van de verklaringen vast te stellen. Met het invoeren van gerechtsartsen veranderde het karakter van de ondervraging en de stem van Vay. Er was op dat moment, voor het eerst in de geschiedenis van *passing women*, vraag naar de wijze waarop zijzelf haar sekse beleefde en naar haar seksuele verlangens, voorstellingen en handelingen. Vay kon in dat kader gestalte geven aan een vorm van sekse-ambigüiteit, zoals dat daarvoor nog niet was voorgekomen. Datzelfde kader maakte haar vertelling en vertelwijze echter ook tot symptoom van een ziektebeeld. Daarmee werd de geschiedenis 'verziekt' van een vrouw die als man flierefluitend door het leven ging en veel succes bij de vrouwen had. Het vermogen om succesvol als man handelend subject te zijn, werd zo verruild voor de mogelijkheid om over de (tot dan toe

geheim gehouden) seksuele en seksidentiteit te vertellen.

Niet alleen de snelle opkomst van een seksuologisch discours vanaf 1870 beïnvloedde de mogelijkheid van vrouwen om 'mannelijkheid' gestalte te geven. In hoofdstuk zeven ga ik in op de wijze waarop vrouwen in hun streven naar emancipatie gebruik maakten van 'mannelijkheid'. Geëmancipeerde vrouwen en vrouwen uit de vrouwenbeweging werden niet alleen als manwijven belachelijk gemaakt, maar maakten zelf soms bewust gebruik van 'mannelijkheid' als provocerend hoegbeeld voor hun strijd. Door de satires te belichamen, ontzenuwden ze de uitsluiting die daarin besloten lag. Bovendien onttrokken ze zich zowel aan strategieën van bedrog en geheimhouding als aan de 'verzieking' van 'mannelijkheid' in de seksuologie. Deze gewaagde en provocerende strategie van openlijke belichaming van 'mannelijkheid' blijkt ook effect te hebben gehad; er vond langzamerhand een verschuiving plaats van wat als 'mannelijk' gold, zodat vrouwen bepaalde voorheen 'mannelijke' gebieden steeds gemakkelijker konden incorporeren.

Ondertussen wordt het verband dat de seksuologie legde tussen 'mannelijkheid' en 'het lesbische' steeds populairder. In hoofdstuk acht bespreek ik de vraag of vrouwen uit de vrouwenbeweging die interpretatie van hun 'mannelijkheid' ook durfden te riskeren. Over de hele linie kan deze vraag eenvoudigweg met 'nee' worden beantwoord: over mogelijke lesbische relaties in de vrouwenbeweging of over de eventuele lesbische identiteit van feministes zweeg de vrouwenbeweging in alle talen. In dit hoofdstuk zet ik alle redenen op een rijtje die voor dit ontkenning antwoord al bedacht zijn en scherp deze met een eigen analyse aan.

In 1910 werd door de seksuoloog Magnus Hirschfeld het begrip travestiet geïntroduceerd. Daarmee werd het overkoepelende begrip 'seksuele inversie' opgesplitst in een 'afwijking' op het gebied van sekse-rol en van seksuele objectkeuze. Hoewel Hirschfeld talloze berichten over *passing women* onder ogen had gehad, nam hij uiteindelijk maar één vrouw op in de eigenlijke casuïstiek van travestieten. Tot op heden wordt het begrip travestiet nauwelijks op vrouwen toegepast. Aan de hand van een viertal vrouwen die met Hirschfeld in aanraking waren geweest in de tijd dat hij zijn boek over travestieten schreef, en die door hem slechts gedeeltelijk als travestieten werden betiteld, stel ik in het laatste hoofdstuk de vraag waarom dit begrip voor vrouwen niet levensvatbaar was.

Vervolg op pag. 11

Generaties in geschiedenisonderzoek

Waar geslacht en kleur verloren gaan

Esther Captain

Een interdisciplinair congres over het thema 'generaties': op zes december 1996 liep de zaal in het PC Hoofgebouw te Amsterdam geleidelijk aan vol met personen van inderdaad uiteenlopende leeftijden. Esther Captain zou volgens de indeling van een der sprekers tot de verloren generatie moeten behoren. Zij brengt verslag uit van deze dag en signaleert wat tijdens deze dag verloren raakte in het gebruik van het begrip generatie.

De Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw (VGTE) die deze decemberdag organiseerde, had ervoor gekozen om het congresprogramma vanuit verschillende wetenschappelijke richtingen te benaderen. Dagvoorzitter Hans Righart merkte op dat 'slechts een enkele historica' op de sprekerslijst stond; niet om aan te geven dat vrouwen als sprekers in de minderheid waren (dat was keurig verdeeld), maar om te constateren dat dit het 'meest interdisciplinaire congres' van de VGTE was. Het is echter de vraag of het publiek deze meervoudigheid van vakdisciplines weerspiegelde: het merendeel bestond uit historici en als het om generaties gaat: dertigers en veertigers waren in de meerderheid. Hans Blom, de nieuwe voorzitter van de VGTE, opende de dag met enkele korte opmerkingen die het werktein van deze dag oplegden. Hij stelde dat orde aanbrengen in een chaos (lees: geschiedenis) een creatief proces is en dat uit onze geest de concepten komen, waarmee wij "de werkelijkheid meester willen worden". Generatie is volgens hem een concept waarmee chaos kan worden benaderd en wellicht verminderd, maar -zo waarschuwde Blom- er is een serieus probleem: er heerst verwarring over wat het begrip generatie inhoudt.

De eerste spreker haalde direct de bezem door de ordeloosheid die Blom schetste: Henk Becker, hoogleraar sociologie aan de Universiteit Utrecht, presenteerde op erudiete wijze een beknopte historiografie van het generatieonderzoek zoals dat tot nu toe is uitgevoerd. Hij introduceerde het begrip historische generatie dat hij omschreef als: een categorie van tijdgenoten, wier gedrag effecten vertoont van een of meer discontinuë veranderingen, die zij in haar formatieve periode (10e tot 25e levensjaar) heeft ondergaan. Bij het omgaan met historische generaties spelen typering en cruciale rol, die volgens Becker verhelderend, maar ook stereotyperend of zelfs discriminerend kunnen zijn. Desondanks achtte hij voor de twintigste eeuw de volgende typologie bruikbaar, die is ingedeeld op grond van de volgende geboortecohorten:

1910-1930:	Vooroorlogse generatie;
1930-1945:	Stille generatie;
1946-1955:	Protestgeneratie, (vroege) baby boom generatie;
1955-1970:	Verloren generatie, (late) baby boom generatie, Generatie X;
geboren na 1970:	Pragmatische generatie.

Generatie Nix

Zo'n indeling nodigt uit tot een persoonlijke plaatsbepaling: waar zou ik bij horen? Ik ben in 1969 geboren; volgens de typologie van Becker net op het randje met de prettiger in het

gehoor liggende pragmatische generatie, maar toch. Ik zou deel uitmaken van de verloren generatie en de blijkbaar ook bruikbare benaming 'Generatie X' doet bij mij associaties opkomen met vergelijkbare benamingen die ik recentelijk in de media ben tegengekomen. In 1995 publiceerde *De Volkskrant* in de serie 'Jong' zeventien interviews met wat ook wel de Generatie Nix wordt genoemd: ze groeiden op in welvaart, maar worden volwassen in een wereld waar niets meer zeker lijkt. In het literaire Nederland werden boeken van jonge auteurs als Ronald Giphart, Hermine Landvreugd, Josien Laurier, Arnon Grunberg en Hans Sahar van het stempeel Nix voorzien. Giphart, de succesvolste schrijver uit dit rijtje, zei hierover: "Dat Nix is nooit wat geweest, die term is bedacht door *De Groene Amsterdammer*. Eerst voor de literatuur, en daarna voor alles wat met een vermeende generatie te maken had. Zo'n term wordt dan gebruikt om machtsstrijdjes uit te vechten, om een denkbeeldige groep aan te duiden waar je absoluut niet bij wilt horen. Maar die groep bestaat niet."¹ Critiek op de term Nix is dan ook niet achterwege gebleven. Giphart schreef het voorwoord van het pamflet *Niet nix*, het cadeau van de Jonge Socialisten aan de vertrekkende PvdA-partijvoorzitter Felix Rottenberg. Volgens zijn uitgever nam Giphart daarmee afscheid van Nix. *De Volkskrant* wilde het etiket Nix nuanceren door de betrokkenen zelf aan het woord te laten zodat "de andere kant van Nix" zichtbaar zou worden, omdat termen als 'Generatie Nix' of 'verloren generatie' vooral de manier weerspiegelen waarop ouderen tegen twintigers aankijken.

Het commentaar van *De Volkskrant* legt de basis voor een verdere, kritische beschouwing van het begrip generatie. Onderzoekers binnen vrouwengeschiedenis en vrouwenstudies is het werken met dergelijke analytische concepten geenszins vreemd: naast de aanvankelijke nadruk op sekse en gender, zijn etniciteit, klasse, seksuele voorkeur, leeftijd en (in)validiteit onder onze aandacht gekomen en gebracht. De inmiddels decennialange onderzoekservaring bij vrouwenstudies heeft ons echter geleerd dat bestudering van een enkel analytisch concept niet toereikend is en dat het onderzoeken van de verstregeling van diverse analytische categorieën het meest productief is. Al luisterend naar de verschillende bijdragen op de congresdag vroeg ik me daarom af of de sprekers zich hiervan bewust waren.²

De lezing van prof. dr. Christien Brinkgreve, hoogleraar sociale wetenschappen aan de Universiteit Utrecht, ging over spanningen tussen generaties. Zij interviewde 38 echtparen en enkele aanstaanden uit verschillende sociale milieus over de verhouding tussen verschillende generaties. Uit de interviews destilleerde ze twee spanningslijnen tussen kinderen en ouders: ten eerste kampen kinderen met ontoereikende ervaringen die ze van hun ouders hebben meegekregen. Brinkgreve noemde hierbij de invloed van vrouwenemancipatie, die eraan heeft bijgedragen dat moeders niet automatisch meer het voorbeeld waren voor hun dochters. Ten tweede signaleerde ze teleurgestelde ouders, die getuige zijn van de afbraak van de verzorgingsstaat en zien dat hun kinderen een sociale daling te wachten staat. Brinkgreve concludeerde dat recente literatuur waarin wordt gesteld dat conflicten tussen ouders en kinderen

in deze tijd nauwelijks voorkomen aanpassing behoeft. Geen schokkend resultaat, wat mij betreft. De discussie was dan ook nog wat lauw - het vuur moest nog komen.

Representatief

Dat gebeurde in de reacties op de lezingen van dr. Frans Ruiters en dr. Wilbert Smulders, die beiden als neerlandicus werkzaam zijn aan de Universiteit Utrecht. Ruiters begon met 'het slechte nieuws' door te laten weten dat het begrip generatie momenteel niet populair is binnen de literatuurwetenschap. Het is echter ook niet impopulair of omstreden: het is gewoon niet aan de orde. Vervolgens gaf hij een overzicht van het gebruik van het begrip generatie, dat in het begin van de negentiende eeuw nog regelmatig werd benut in de literatuurkritiek. Na de Tweede Wereldoorlog werd het generatieconcept binnen de literatuurwetenschap met de grootste terughoudendheid gebruikt. Nadat Ruiters de productiekant van het literaire bedrijf had behandeld, werd de receptiekant van literatuur door Smulders uitgewerkt. De vraag in zijn lezing was: in welke boeken herkent een generatie zich? Met als uitgangspunt dat literatuur de maatschappelijke verhoudingen weerspiegelt, nam hij het perspectief van de lezer op. Smulders noemde als voorbeelden de roman *Quia absurdum* van Nico van Suchtelen (1906) en de romancyclus *De tandeloze tijd* van A.F.Th. van der Heijden (1983-1990). De romans gaan over ingrijpende transformaties in de Nederlandse cultuurgeschiedenis rond respectievelijk 1890 en 1970 en beide boeken zijn door contemporaine lezers beschreven als 'het boek van hun generatie'. *De tandeloze tijd* werd door Smulders omschreven als "het boek van de generatie der babyboomers die in de stille jaren vijftig zijn opgegroeid en in de tumultueuze jaren zestig en zeventig gevormd in een ambiance van stijgende welvaart, plotselinge ontzuiling en sterk gestegen sociale en culturele mobiliteit en permissiviteit."

Begrijpelijkerwijze (de meerderheid in de zaal behoorde tot deze babyboomers) leverde de bespreking van *De tandeloze tijd* de meeste stof tot discussie op. Zonneke Matthée wees erop dat aan de keuze voor *De tandeloze tijd* een mannelijke invulling van het concept generatie ten grondslag lag. De manier waarop Van der Heijden in zijn romancyclus het leven van de jongeman Albert Egberts beschrijft, is alleen voor de mannelijke helft van de generatie vroege babyboomers representatief te noemen. Saskia Wieringa merkte op dat *De schaamte voorbij* van Anja Meulenbelt net zo goed als het boek van deze generatie kan worden genomen - en meteen was het onderscheid tussen vrouwen en mannen binnen een generatie duidelijk. Naar aanleiding van de blindheid voor de betekenis van sekse vroeg Wieringa zich af wat de invloed van de tweede feministische golf nu werkelijk is geweest. Becker beaamde dat generatieverschillen voor en tussen vrouwen door de tweede feministische golf inderdaad sterker zijn dan bij mannen en Smulders gaf toe dat er zich barsten in een generatie konden voordoen. Helaas werd de discussie daarna door de dagvoorzitter naar een ander spoor geleid.

De kleur van een generatie

Mijns inziens gaven de vrouwen in het debat terecht kritiek op de vanzelfsprekendheid waarmee een bepaalde bevinding als voor iedereen geldend wordt gepresenteerd, terwijl deze bij nader inzien alleen op mannen van toepassing is. En wat te denken over de kleur van een generatie? Om de vraag bij mezelf te houden: welk boek zouden Indische mannen en vrouwen als exemplarisch voor hun generatie beschouwen? Voor de oudere Indo's en met name de mannen onder hen zal het een van de boeken van Jan Boon (alias Tjalie Robinson, alias Vincent Mahieu) zijn; voor de jongeren en met name de vrouwen onder hen zal *Geen gewoon Indisch meisje* van Marion Bloem de meeste herkenning oproepen.³

Betrekken we geslacht en kleur in een meer complexe benadering van het concept generatie, dan ontstaat een geheel ander beeld. Het bestuderen van de verwevenheid van verschillende analytische concepten is mijns inziens het meest productief, maar ook het meest moeilijk. Het concept generatie is geen toverwoord dat andere analytische categorieën overbodig maakt. Het is te betreuren als de studie van verstrengeling van diverse concepten alleen tot vrouwenstudies en -geschiedenis beperkt zou blijven. Als de universiteit als een (vertraagde) exponent van sociale verhoudingen kan worden gezien, is het hoog tijd dat de gevestigde vakdisciplines hun licht opsteken bij vrouwenstudies en -geschiedenis. De vooroorlogse generatie zou nog heel wat kunnen opsteken van deze jonge telgen aan de wetenschappelijke loot die afscheid hebben genomen van de verloren generatie en als pragmatische generatie te boek staan.

Esther Captain is OIO bij de Stichting voor Historische Wetenschappen van NWO en is werkzaam bij de Vakgroepen Vrouwenstudies Letteren en Geschiedenis van de Universiteit Utrecht. Ze maakt deel uit van de redactie van Lover.

1. Aleid Truijens, 'Verliefd op Phileine. Ronald Giphart: "Wat is er heerlijker dan cynisme?"', in: *De Volkskrant* 3 januari 1996.
2. Vanwege ruimtegebrek kan ik niet op alle lezingen ingaan, De bijdrage van drs. Anneke Ribberink bespreek ik niet omdat deze elders in dit nummer van *Historica* is opgenomen.
3. Zie voor het onderscheid van verschillende Indische generaties: Esther Captain, 'Een archipel van verhalen. Gedachten over Indische identiteit', in: *Lover* 23/4, pp. 6-12.

vervolg van pag. 9

Een fundamentele kentering

Over de grote linie ontwaar ik in de 'lange negentiende eeuw' een fundamentele kentering in de manier waarop de grenzen van de categorie 'vrouw' werden bewaakt. Werden de contouren eerst vooral bepaald door een juridisch of moreel verbod op overschrijding, later zou een overschrijding als abnormaal of ziek te boek worden gesteld, tenzij het gelukt was de overschrijding als een vorm van emancipatie te doen gelden. Sekse veranderde daarbij van een louter van bovenaf voorgeschreven positie naar een in het lichaam verankerde, natuurlijke identiteit. Vooral de vrouwelijke identiteit werd voorwerp van discussie.

'Mannelijke vrouwen' spelen vanaf het einde van de negentiende eeuw een rol in het aanzwellende debat over vrouwelijke identiteit. Enerzijds kan het bestaan van 'mannelijke vrouwen' aantonen dat de vrouwelijke natuur wellicht ruimer moet worden gedefinieerd dan door - met name medici - wordt verondersteld. 'Mannelijke vrouwen' kunnen anderzijds in hetzelfde debat ook de grens van een vrouwelijke natuur vormen, doordat ze als onnatuurlijk, als pathologisch worden getypeerd. Dat de grens tussen die twee mogelijkheden uiteindelijk bij het lesbische komt te liggen, geeft aan hoezeer het wezen van de vrouwelijke identiteit door haar (hetero)seksuele positie en functie bepaald is gaan worden.

Geertje Mak verrichtte haar onderzoek bij de Vakgroep Vrouwenstudies Letteren en werd betaald door de Onderzoeksschool Literatuurwetenschap. Momenteel heeft zij een tijdelijke aanstelling bij het Centrum voor Gender- en Vrouwenstudies in Nijmegen.

Geertje Mak, *Mannelijke Vrouwen. Een studie naar de veranderende grenzen van sekse in de negentiende eeuw*, Boom, Meppel, 1996. f 55,00

Man Vrouw Maatschappij (MVM) als avant-garde

De relatie tussen de Stille Generatie en de tweede feministische golf

Anneke Ribberink

Op het congres 'Generaties', gehouden op 6 december 1996 en georganiseerd door de Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw, betoogde Anneke Ribberink dat de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM) een grotere betekenis heeft gehad voor de tweede feministische golf dan wordt gedacht. Zij plaatste dit in een breder kader en gaf hiermee de Stille generatie een nieuwe stem in de geschiedenis. Hieronder volgt een bekorte versie van haar lezing.

Op 26 oktober 1968 werd de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM) opgericht en daarmee begon in Nederland de tweede feministische golf. Dit in navolging van de Verenigde Staten, waar deze zelfde golf al sinds 1966 aan de gang was, sinds het ontstaan van de National Organisation for Women (NOW). NOW heeft voor de MVM-ers gediend als voorbeeld, zowel bij de oprichting als (in mindere mate) in latere jaren¹. Van MVM bestaat een clichébeeld, namelijk dat van de organisatie die erop was gericht gehuwde vrouwen in staat te stellen hun gezin te combineren met een baan buitenshuis. Dit beeld is slechts ten dele juist; de betekenis van MVM voor de Nederlandse tweede feministische golf reikt veel verder.

In dit artikel wil ik eerst aan de orde stellen op welke manier MVM in de Nederlandse samenleving en in de feministische beweging een avant-garderol heeft gespeeld. Daarna wil ik een verbinding leggen met het generatie-concept zoals dat sociologisch door H. Becker en historisch door H. Righart is ontwikkeld. Beiden besteden veel aandacht aan de rol van de Protestgeneratie (1940-1955) bij de veranderingen in de jaren zestig en aan het conflict tussen de Vooroorlogse (1910-1930) en de Protestgeneratie². Naast de hier genoemde twee generaties onderscheidt Becker nog een derde, namelijk de zogenaamde Stille generatie (1930-1940). Deze zou bij de veranderingen in de jaren zestig op z'n hoogst een ondergeschikte rol hebben gespeeld. Vandaar de naam 'Stille' generatie³. Hoewel de stellingen van Becker en Righart in hun algemeenheid terecht lijken, wordt hier de vraag opgeworpen of die Stille generatie -althans waar het haar avant-garde betreft- toch niet belangrijker geacht moet worden voor het veranderingsproces in de jaren zestig dan in beide boeken naar voren komt. De rol die MVM heeft vervuld bij de vernieuwing van de jaren zestig dient als ingang voor deze bredere vraagstelling.

Liberal feminism

In 1968 trad MVM - in navolging van NOW - aan als organisatie met een ideologie op basis van het liberal feminism. Ik gebruik bewust de Amerikaanse term liberal feminism, omdat deze aanduiding stond voor een scala van denkbeelden die aansluiting vonden bij een gematigd links-progressief denken, dat in Nederlandse verhoudingen nog het meest te vinden was in kringen van de sociaal-democratie en D'66 (en in veel mindere mate in de 'liberale' VVD). Reeds bij de oprichting van MVM werd de overheersende positie van mannen aan de kaak gesteld, doordat men pleitte voor gelijke ont-plooiingskansen voor mannen en vrouwen en beëindiging van de achtergestelde positie van vrouwen. Daarnaast verkondigde de organisatie -weer in navolging van NOW-denkebeelden over de noodzaak van doorbreking van de verstarde sekserollen en de herverdeling van de betaalde en onbetaalde arbeid over de seksen. Heersende noties van mannelijkheid en vrouwelijkheid werden ter discussie gesteld. Tevens pleitte MVM in haar oprichtingsprogram al voor erkenning van andere relatievormen dan het huwelijk en voor goede regelingen van het kindertal. Ook wees MVM op de noodzaak van de legalisering der abortus provocatus⁴. Dergelijke ideeën zouden in de jaren daarna verder worden ontwikkeld, mede onder invloed van externe gebeurtenissen.

Met deze denkbeelden verzette MVM zich tegen de in die jaren het meest in het oog springende vormen van sekse-ongelijkheid. Door latere feministes is nog wel eens denigrend gedaan over MVM's ideeën van roldoorbraak. En ook bij vrouwenstudies wordt nogal eens de opvatting verkondigd dat de zogenaamde roltheorie te zeer het machtsaspect tussen de seksen verwaarloosde en te weinig aandacht had voor de diepergaande emotionele processen die zich afspeelden bij het uitgroeien tot man of tot vrouw. Dit moge op zichzelf juist zijn, maar toch vind ik een dergelijke opvatting getuigen van weinig inzicht in de noden van vrouwen in de tweede helft van de jaren zestig.

Om deze noden begrijpelijk te maken is het zinnig iets meer te vertellen over de heersende opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid in de jaren vijftig en zestig. Het eertijds patriarchale karakter van het gezin maakte in die jaren geleidelijk plaats voor een meer op gelijkwaardigheid tussen de seksen gebaseerd gezinsideaal, evenwel zonder dat er sprake was van werkelijke gelijkheid. Deze modernere variant was gebaseerd op de idee dat mannen en vrouwen complementaire persoonlijkheidsstructuren hadden. In de meer positieve uitleg hiervan waren mannen hard, zakelijk en rationeel en vrouwen intuïtief, zorgend, koesterend en gevoelsmatig. De negatieve connotatie die er ook mee verbonden was, kon leiden tot een denigrerende visie op vrouwen als irrationele wezens, niet in staat tot intellectuele prestaties van betekenis. Vrouwen die er wel in slaagden intellectuele prestaties van formaat te leveren, werden nogal eens geconfronteerd met het gegeven dat hun vrouwelijkheid in twijfel werd getrokken⁵. In die context was een programma zoals dat van MVM gericht op doorbreking van het denken in stereotiepe mannelijke en vrouwelijke eigenschappen en rolpatronen, een vorm van een scherpe aanval op de vigerende **machtsongelijkheid** tussen de seksen⁶.

In de jaren 1968-1970 werden de ideologie en praktijk van het liberal feminism binnen MVM verder uitgewerkt. Ideologisch gebeurde dat in diverse uitgaven en programma's. In de praktijk kreeg het liberal feminism vorm in de door MVM ingestelde studie- en werkgroepen, onder meer op het gebied van gezinsplanning, kinderopvang, onderwijs, part-time arbeid, politieke partijen en werkende moeders. Maar ook in de door MVM uitgeoefende pressie op overheid, politieke partijen en samenleving.

Eenzijds vond er dus een proces van consolidatie van het liberal feminism plaats binnen MVM. Anderzijds werd in deze jaren tegelijkertijd een zoektocht naar een andere ideologie op touw gezet. Dit laatste had te maken met het feit dat een groep MVM-ers toch niet geheel tevreden was met het ideologisch pakket van het liberal feminism. Daarnaast had het echter ook te maken met ontwikkelingen in aanpalende sociale bewegingen, zoals de studentenbeweging en met de oprichting van de op marxistisch-anarchistische leest geschoeide Dolle Mina, eind 1969, een jongere loot aan de stam van de vrouwenbeweging en daarmee tevens een concurrent.

Radical-feminism

Een belangrijke onstaansgrond van het radical-feminism, dat de seksetegenstelling als centrale tegenstelling in de samenleving zag, was de menonwaardige behandeling die vrouwen soms door toedoen van mannen ondergingen op het vlak van de seksualiteit⁷. In Nederland deed het radicaal-feminisme in navolging van de Verenigde Staten zijn intrede, ook in MVM. Vanaf 1971 experimenteerde MVM met praatgroepen (de zogenaamde ganzenbordgroepen) en met anarchistisch getinte 'vrouwelijke' organisatievormen, alle vanuit een radicaal-feministische optiek, overgenomen uit de Verenigde Staten. Ook hiermee liep MVM voorop in de Nederlandse samenleving; ze stond als organisatie ook meer open voor deze nieuwe impuls dan haar jongere zuster Dolle Mina. Ik gebruik hier bewust positief aangezette bewoordingen; ondanks het -zeker terugblikkend vanuit het huidige tijdsgewricht- tamelijk eendimensionaal aandoende onderdrukkingsperspectief dat het radicaal-feminisme kenmerkte, dient deze stroming op haar merites te worden beschouwd. Een der belangrijkste verdiensten van het radicaal-feminisme is geweest de zichtbaarmaking van de soms zeer slechte behandeling van vrouwen, bijvoorbeeld op het terrein van de seksualiteit, zoals die tot uiting kwam in seksueel geweld en ontmenselijkende afbeeldingen in de pornografie en daarnaast ook in mishandeling in het algemeen. Dat in Nederland bijvoorbeeld vanaf ongeveer 1974 Blijf-van-mijn-lijf-huizen zijn ontstaan voor de opvang van mishandelde vrouwen en kinderen is een rechtstreeks gevolg van het radicaal-feminisme⁸.

Bij de door MVM opgerichte ganzenbordgroepen was de aanwezigheid van mannen niet gewenst. In de organisatie en in het bestuur van MVM raakte de positie van mannen omstreden. Tegelijkertijd zijn mannen nooit MVM uitgezet - sommigen hielden het uiteraard zelf wel voor gezien - althans niet in de door mij bestudeerde, cruciale, periode 1968-1973. En dit heeft te maken met de blijvende kracht van het liberal feminism binnen de organisatie.

Als we de twee invloeden, liberal feminism en radical feminism, tegen elkaar afwegen, dan moet de conclusie luiden dat de eerste stroming het heeft gewonnen binnen MVM. In dit opzicht wijkt mijn beeld af van dat wat wordt geschetst in het proefschrift van Irene Costera Meijer⁹. Het is typerend dat de belangrijkste voorvrouw van het radicaal-feminisme binnen MVM, Anneke van Baalen, eind 1971 uit de organisatie stapte. Na 1972 keerde MVM op haar schreden terug in haar experimenten met een anarchistisch getint, voorzitterloos bestuur. In alle belangrijke programmatische documenten van MVM bleef het liberal feminism de dominante ideologie.

Stille generatie

Opmerkelijk is dat het avant-gardisme van MVM werd gedragen door in hoofdzaak representanten van de zogenaamde Stille generatie. Opmerkelijk, omdat in de bestaande literatuur over generaties de koppeling met de vernieuwingsbewegingen van de jaren zestig vooral wordt gelegd middels de voortrekkers van de zogenaamde Protest- of babyboomgeneratie (1940-1955). De MVM-ers hebben gefungeerd als "leidslieden en zaakwaarnemers" van de Protestgeneratie. Dit als variant op de typering van de historicus Bosscher over de voortrekkers van Nieuw Links, eveneens afkomstig uit de Stille Generatie¹⁰.

De vrouwelijke (kader)leden van MVM behoorden in meerderheid tot de Stille generatie. De mannelijke leden (een minderheid van elf à vijftien procent) waren ten dele ouder en behoorden nogal eens (hoewel niet uitsluitend) tot de Vooroorlogse generatie.

Haar specifieke positie van tussengeneratie tussen de oude en nieuwe beweging in het feminisme heeft MVM zowel voor- als nadelen opgeleverd. De voordelen lagen op het vlak van het bruggen bouwen naar de zogenaamde traditionele vrouwenorganisaties en naar de meer gevestigde sectoren in de Nederlandse samenleving, als daar zijn enkele belangrijke politieke partijen, het basisonderwijs, de sfeer van dames- en publicatiebladen en het emancipatiebeleid. De Stille generatie was gepokt en gemazeld in de meer puriteinse, ascetische en gezagsgetrouwe normen en waarden van de Vooroorlogse generatie (1910-1930) en had deze meer verinnerlijkt dan de jongere leden van de Protestgeneratie. Omdat ze ten dele de taal en de communicatieprincipes van de Vooroorlogse generatie gebruikte - bijvoorbeeld het traditionele politieke spel van pressie, lobbyen en onderhandelen - slaagde MVM erin haar radicale denkbeelden - wel in hoofdzaak die van het liberal feminism - in grote delen van de Nederlandse samenleving ingang te doen vinden. Dit ging volgens een netwerkstrategie, waarbij sleutelfiguren van MVM in andere organisaties belangrijke posten bekleedden. Het feit dat de thema's 'roldoorbraak' en 'herverdeling van de betaalde en onbetaalde arbeid over de seksen' nu al decennialang een prominente plaats innemen in de Nederlandse politieke en maatschappelijke discussie is in niet geringe mate te danken aan de pioniersarbeid van MVM.

De nadelen verbonden aan de positie van tussengeneratie lagen vooral op het vlak van de relatie met feministische groepen en organisaties die na MVM werden opgericht, waaronder Dolle Mina, radicaal-feministische groeperingen en de fem-socstroming. Voor deze groeperingen -veelal bestaande uit vertegenwoordigsters van de Protestgeneratie-fungeerde MVM als oudere tuttige zuster met verouderde denkbeelden. Hier was overigens sprake van een herhaling van zetten voor wat betreft de (aanvankelijke) relatie van MVM met de representanten van de zogenaamde traditionele vrouwenorganisaties.

Dit gezegd zijnde moet hieraan onmiddellijk worden toegevoegd dat MVM ook naar de jongere feministische organisaties en groeperingen een avant-gardierol heeft vervuld. Dolle Mina bijvoorbeeld, een jaar na MVM opgericht, verkondigde ten dele dezelfde denkbeelden als die van MVM's liberal feminism. Zij het in het jargon van de "neo-democratische" ideologie¹¹, een mengsel van anarchistische en marxistische denkbeelden die zo kenmerkend waren voor veel van de zogeheten nieuwe sociale bewegingen¹². Na haar uittreden uit MVM heeft Anneke van Baalen een belangrijke rol vervuld in de feministische beweging op het vlak van de radicaal-feministische theorie en praktijk. De publikaties van MVM over het radicaal-feminisme vonden gretig aftrek in de rest van de feministische beweging. Een belangrijk feministisch blad als *Opzij* is uit de boezem van MVM ontstaan. En de organisatie heeft aan de wieg gestaan van het nationale emancipatiebeleid, zoals dat vanaf 1973 is ontwikkeld.

Het voorbeeld van MVM maakt nieuwsgierig naar de mogelijke rol van de Stille Generatie in overige delen van de vernieuwingsbeweging van de jaren zestig. Daarstraks heb ik al Nieuw Links genoemd, dat ook bestond uit leden van de Stille generatie. Uit de literatuur blijkt dat hetzelfde gold voor D'66. Misschien blijkt de benaming Stille generatie, die door de socioloog Becker is uitgevonden omdat deze generatie volgens hem in de vernieuwing van de jaren zestig op z'n hoogst een ondergeschikte rol zou hebben gespeeld, wel onterecht. Misschien hebben de voortrekkers van de Stille generatie - als een partiële generatie¹³ - juist een cruciale rol gespeeld bij de vernieuwing van zestig en hebben de leden van de Protestgeneratie dat allemaal niet gezien omdat zij zich lieten misleiden door het feit dat de Stille generatie zich zo keurig netjes gedroeg en niet op de Dam sliep. Op dezelfde manier als de jongere feministische groe-

peringen zich lieten misleiden door het 'damesbeeld' van de MVM-ers.

Anneke Ribberink is verbonden aan de vakgroep geschiedenis van de Vrije Universiteit en werkt aan een proefschrift over de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij.

1. Het bronnenmateriaal waarop dit artikel is gebaseerd, bestaat uit archiefmateriaal en interviews; daarnaast uit andersoortige bronnen als rapporten, jaargangen van diverse tijdschriften, brochures e.d.
2. Henk A. Becker, *Generaties en hun kansen*, Amsterdam, 1993. Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam/Antwerpen, 1995. De hier gebruikte typologie van generaties is afkomstig van Becker, *Generaties*, passim. De Vooroorlogse Generatie heeft in haar formatieve periode de economische crisis van de jaren dertig meegemaakt, hetgeen onder meer de loopbanen van haar leden heeft vertraagd. De Protest Generatie groeide op tijdens het maatschappelijk protest van 1968 tot 1975 en was ten dele gangmaker bij dit protest. Deze generatie is het symbool van de toenmalige opstandigheid geworden.
3. Henk A. Becker, *Generaties*, p. 53, p. 69 en vlg. De Stille generatie heeft volop profijt kunnen trekken van het economisch en sociaal goede klimaat van de periode 1955-1965.
4. Anneke Ribberink, 'Radicaal maar toch redelijk. Het ontstaan van de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM)', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, XVI, 3 (december 1989), p. 40 en vlg. Ook I. Costera Meijer maakt de veel voorkomende fout om te beweren dat MVM bij haar oprichting niet op het standpunt van de legalisering der abortus provocatus stond. Zie *Het persoonlijke wordt politiek. Feministische bewustwording in Nederland 1965-1980*. Amsterdam, 1996, p. 304.
5. Zie onder meer J.E. Kool-Smit, 'De man, de vrouw en de symmetrie', in: *Rok en rol. Vrouw (en man) in een veranderende samenleving*. Amsterdam, 1969, p. 19 en vlg. Zie ook H. d'Ancona, *Huisvrouw-Thuisvrouw? Een emancipatieproces krijgt nieuwe impulsen*. Alphen aan den Rijn, 1971, p. 22.
6. Behalve aan NOW waren de denkbeelden van MVM over de doorbreking van de verstarde rolpatronen ook ontleend aan het land Zweden. Deze denkbeelden waren door de hoogleraar economie Henk Misset in Nederland geïntroduceerd. Zie Ribberink, 'Radicaal maar toch redelijk', p. 39 en p. 51; G. Kaplan, *Contemporary Western European feminism*. Londen, 1992, p. 71.
7. Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek*, pp. 123-124.
8. Anneke Ribberink, *Feminisme*. Serie Politiek Veelstromenland. Leiden, 1987, p. 44, p. 53 en vlg.
9. Irene Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek*, met name hoofdstuk 5.
10. Zie J. Perry e.a., *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994. SDAP PvdA*. Amsterdam, 1994, deel 4, *De jaren 1946-1970*, aldaar p. 230.
11. Zie J. Th. J. van den Berg en H.A.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek*. Alphen aan den Rijn, 1975, p. 95 en vlg.
12. Bij Dolle Mina was ook een zelfstandige ideologische traditie te traceren, die in haar oorspronkelijke vorm teruggaat op wat door de Engelse sociologe Olive Banks is aangeduid als de utopisch-socialistische traditie in het feminisme en die in de latere jaren zeventig weer opduikt bij de fem-socstroming. Zie O. Banks, *Faces of feminism. A study of feminism as a social movement*. Oxford, 1981.
13. A. Blok e.a. (ed.), 'Universal generations cover an age cohort in an entire society, partial ones only groups which are for some reason more receptive to a change in circumstances than others', in: *Generations in labour history. Papers presented to the Sixth British-Dutch Conference on Labour History*. Oxford, 1988, p. 11.

Algemene ledenvergadering

Algemene ledenvergadering en studiemiddag VVG 15 maart 1997

Datum:

zaterdag 15 maart 1997 van 12.30 tot 17.00 uur

Plaats:

IIV, Obiplein 4, Amsterdam, 020-6651318.

Programma

- 12.30 uur ontvangst met koffie of thee
 13.00 uur algemene ledenvergadering (ALV)
 14.00 uur pauze
 14.15 uur **STUDIEMIDDAG OVER MARY WOLLSTONECRAFT**
- * Diapresentatie over Wollstonecraft en haar tijd
 - * Lezing van Marian de Graaf, 'Rousseau over opvoeding en vrouwelijkheid'
 - * Lezing van Tine van Raamsdonk, 'Mary Wollstonecraft: politiek denker en historica'
 - * Discussie
- 17.00 uur Afsluiting en borrel tot 18.00 uur

Agenda ALV

- 1 Opening
- 2 Notulen ALV 30 maart 1996
- 3 Mededelingen
- 4 Jaarrede voorzitter
- 5 Financieel verslag over 1996 en begroting 1997
- 6 Commissies VVG en redactie *Historica*
- 7 Ontwikkelingen herdenking Nationale Tentoonstelling Vrouwenarbeid 1898-1998
- 8 Bestuurswisseling
- 9 Rondvraag en sluiting

Ad 7 Bestuurswisseling

Na een bestuursperiode van drie jaar zullen Maggy Groenewald-Froger en Karen den Dekker het bestuur tijdens deze ALV verlaten, daarnaast bestond nog een vacant bestuurslidmaatschap. Het bestuur van de VVG draagt Esther Captain, Anneke Linders en Marianne Boere voor als opvolgsters (zie elders in deze *Historica*). Eventuele andere belangstellenden voor een bestuursfunctie worden bij deze uitgenodigd zich kandidaat te stellen. Kandidaatstelling kan mondeling gebeuren bij een van de huidige bestuursleden of schriftelijk via het secretariaat van de vereniging. De uiterste datum van de kandidaatstelling is 3 maart 1997. De kandidaatstelling dient gepaard te gaan met een korte

schriftelijke presentatie van de kandidate door haar zelf. Indien zich voor een bestuursfunctie meer kandidaten aandienen zal er gestemd worden (procedure volgens artikel 49 in het huishoudelijk reglement).

Speciale aanbieding

Op de ALV wordt Tipje 10, *Vrome Vrouwen*, aan leden tegen gereduceerde prijs te koop aangeboden; ook Tipje 11, *Rebels binnen de regels* (zie Mededelingen bestuur) is dan te koop.

Mededelingen van het VVG-bestuur

- * In september j.l. werd het VVG-bestuur benaderd door twee leden van Vrouwendispuut Arktos dat in 1997 75 jaar bestaat. Zij wilden een historisch boek uitbrengen met interviews van ± 30 vrouwen die lid van Arktos zijn geweest, zoals Xandra Schutte, Judith Belinfante, Andreas Burnier e.a. Het VVG-bestuur heeft zich bereid verklaard deze uitgave te steunen. Zodoende verschijnt op 22 februari 1997 deel 11 van de reeks Een tipje van de sluier onder de titel *Rebels binnen de regels: het vrouwendispuut Arktos 1917-1997* bij uitgeverij Verloren te Hilversum. De redactie is in handen van Annemarie Aalders, Jeanet van Omme en Vilan van de Loo.
- * De VVG en de inhoudsopgave van *Historica* staan op internet!! De homepage is te vinden onder <http://www.let.ruu.nl/hist/info/VVG/> Nieuwe leden en abonnees kunnen zich nu ook via internet aanmelden.
- * VVG-voorzitter Maria Grever was op uitnodiging van de voorzitter van de Nederlandse Vrouwenraad, Joke Stam, op 14 januari j.l. aanwezig op de nieuwjaarsreceptie van koningin Beatrix in het Paleis op de Dam.

Personalia

- * Geertje Mak is tijdelijk als docent Gender- en Vrouwengeschiedenis aan de KU-Nijmegen aangesteld. Zij verzorgt het onderzoekseminar 'Sekse en nationaal besef. De representatie van vrouwelijk burgerschap in de vrouwen-tentoonstellingen 1898-1948'.
- * Josine Blok heeft een baan als universitair docent vrouwengeschiedenis aan de afdeling Oude Geschiedenis van de Universiteit Utrecht.
- * Maria Grever en Bertheke Waaldijk zijn momenteel bezig met het historisch-wetenschappelijk onderzoek naar de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898. Initiatiefnemer en adviseur is prof.dr. J.C.H. Blom. Het IIV heeft daartoe enkele onderzoeks-faciliteiten aangeboden. Het boek zal in voortjaar 1998 verschijnen.
- * SNS-Bankprijs 1996 (zie fragmenten lezing Maria)

VERSLAG ALV VERENIGING VOOR VROUWENGESCHIEDENIS d.d. 30-3-1996

Aanwezig:

Margreet van der Burg, Selma Leydesdorff, Ruth Oldenziel, Geselien Langeland, Zonneke Matthée, Vilan van de Loo, Trees Moll, Bertheke Waaldijk, Geertje Mak, Annemarie Kloosterman, Liesbeth Hesselink, Mildred Caprino, Annette Mevis, Francisca de Haan, Inge de Wilde, Sylvia Dumont, Marga Altena, Liesbeth Kortbeek, Lizzy Jongma, Annemieke de Groot, Anita Hendrickx, Joke Blom, Ellen de Dreu, Maria Grever, Maggy Groenewald, Ursula Willemse, Evelien Rijsbosch, Karen den Dekker, Josian Strous (verslag).

Afwezig met kennisgeving:

Karin Bijsterveld, Marjet Derks, Marit Monteiro, Monique Stavenuiter, Margit van der Steen, Elsbeth Locher-Scholten, Karen Leers, Tine van Raamsdonk, Hélène Budée, Else Kuiper

1. Opening en welkom

Maria Grever heet iedereen van harte welkom en bedankt Joke Blom (directeur IIV) voor het feit dat mede dankzij haar de VVG sinds kort weer onderdak heeft gevonden bij het IIV. Historische banden zijn daarmee in ere hersteld.

Joke Blom geeft aan dat vrouwenhistorisch onderzoek één van de beleidspunten is van het IIV, en dat het in dat kader vanzelfsprekend is dat het IIV de VVG in de gelegenheid stelt gebruik te maken van haar faciliteiten.

2. Notulen ALV 1995

Naar aanleiding van de notulen van de vorige ALV refereert Maria aan het plotselinge overlijden kort na de ALV (18 mei 1995) van Tineke Perdeck-Schimmel, een van de oudere leden van de VVG en destijds aanwezig. Tineke was actief in de VGN en droeg vrouwengeschiedenis een warm hart toe.

De notulen worden vastgesteld.

3. Mededelingen

Er is een brief van Marjan Schwegman binnengekomen bij het bestuur waarin zij de suggestie doet om leden de mogelijkheid te geven een hoger bedrag aan lidmaatschaps-geld te betalen. Vrouwen met een vaste en drukke baan zijn niet altijd in staat zich actief voor de vereniging in te zetten maar kunnen de VVG wel extra financiële ondersteuning bieden.

Het bestuur neemt haar suggestie graag over, en roept de aanwezigen op zo mogelijk aan dit voorstel gehoor te geven. In een van de volgende *Historica's* zal deze suggestie schriftelijk worden herhaald.

4. Jaarrede Maria Grever

Zie tekst in *Historica*, jrg. 19, nummer 2.

5. Financieel jaarverslag 1995 en begroting 1996

Evelien Rijbsbosch licht het verslag over 1995 en de begroting voor 1996 toe (zie ook de toelichting in *Historica*, jrg. 19, nummer 1).

- In 1995 waren de inkomsten uit lidmaatschappen minder dan begroot doordat nog enkele vorderingen op leden uitstonden.

Evelien heeft 20 wanbetalers (uit 1994 en 1995) enige malen aangeschreven; drie hebben er uiteindelijk alsnog betaald, de overigen zijn als lid geschorst. Er zijn in 1995 wel meer abonnementsgelden binnengekomen dan begroot.

- De bestuurskosten zijn hoger uitgevallen door de (hoge) reiskosten van de bestuursleden i.v.m. de maandelijks vergadering (in Leiden) en de wekelijkse bezetting van het secretariaat. Als gevolg van het feit dat momenteel in Amsterdam wordt vergaderd, zullen de reiskosten in 1996 wellicht iets lager uitvallen.

- Voor de uitgaven van drie *Historica's* in 1996 is meer geld begroot vanwege de hogere papierprijs en de eenmalige uitbreiding voor het eerste nummer in 1996 met 8 pagina's.

De kascontrolecommissie, bestaande uit Liesbeth Hesselink en Annemarie Kloosterman, heeft de boeken gecontroleerd en accoord bevonden. De commissie onderschrijft de visie van de penningmeester dat de VVG weinig financiële armslag heeft en met de beschikbare middelen moet woekeren.

De commissie geeft de overweging mee om in de volgende begroting een p.m.-post voor porto- en kopieerkosten op te nemen. Voornamelijk worden deze kosten door het IIAV bekostigd, maar deze dienen wel zichtbaar te zijn in de verenigingsbegroting.

6. Verslagen commissies VVG

- Tipje 10: Het boek, getiteld '*Vrome vrouwen, betekenissen van geloof voor vrouwen in het verleden*' komt uit bij Verloren en zal op 8 juni 1996 tijdens het VVG-symposium over gender en religie gepresenteerd worden (Bethaniënklooster Amsterdam, vanaf 12.00 uur). De financiële kant van de uitgave is rond; voor het symposium wordt nog geld geworven.

Spreeksters op het symposium 'Saints, sisters and society' zijn Lucietta Scaraffia, Annelies van Heijst, Anne Summers en Phyllis Mack.

- Redactie *Historica*: Hillie van der Streek (Universiteit Utrecht) is getreden tot de redactie.

Zonneke Mattheé meldt dat het benaderen van uitgeverij voor advertenties maar mondjesmaat lukt en vraagt zich af of de kosten wel tegen de baten opwegen.

Selma Leydesdorff doet de suggestie om na te gaan of de Weekbladpers,

Stichting Parool of *Opzij* de kosten voor *Historica* niet gedeeltelijk zouden willen overnemen (soft sponsoring). Iets dergelijks gebeurt wel bij clubblaadjes. Geertje Mak informeert bij andere bladen naar deze optie.

Een andere mogelijkheid is contact te zoeken met de redactie van de Vrouwenpagina van de Telegraaf, bijvoorbeeld voor publiciteit rond Tipjes. Geertje suggereert VVG-leden die een publicatie uitbrengen, aan hun uitgever te vragen om (met korting) in *Historica* te adverteren.

In het persbericht dat de VVG onlangs heeft verstuurd staat vermeld dat de vereniging zich richt op gender- en vrouwengeschiedenis. Zonneke vraagt of zij dit nu ook op het blad kan zetten. Besloten wordt dat dit dan eerst officieel besproken moet worden.

- NVR-vertegenwoordigster Karen den Dekker heeft de platformdagen van de NVR bezocht, waar veel belangstelling was voor het laatste Tipje van de Sluier. De cursus vrouwengeschiedenis die tijdens de vorige ALV is genoemd, is door tijdgebrek niet ontwikkeld. Er zijn wel ideeën om een aanbod op dit gebied te ontwikkelen, gerelateerd aan het deskundigenbestand van de VVG en mogelijk dat van het IIAV.

- Fia Dieteren is contactpersoon van de VVG bij de commissie Vrouwengeschiedenis van de VGN. Corry van Eijl bij het Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis.

- Margreet van der Burg vraagt of er al ideeën zijn voor nieuwe Tipjes en hoe het met de oude Tipjes bij de Walburg Pers staat.

Maggy Groenewald meldt dat Tipje 7 en 8 (onderwijs en migratie) nog te krijgen zijn en nog niet in de ramsj liggen. Over oude Tipjes valt niet meer te onderhandelen.

Wat toekomstige Tipjes betreft: Margrith Wilke en Marjan van de Wel ontwikkelen ideeën rond het thema vrouwen en techniek. Dit Tipje zal zo mogelijk worden gekoppeld aan de herdenking van Vrouw en Arbeid.

Daarnaast is er een idee voor een Tipje over zwarte vrouwen; dit idee is nog niet uitgewerkt en er zijn nog geen redactieleden.

VVG-lid Mildred Caprino stelt zich in dit verband voor: zij is Surinaamse, en in Nederland op uitnodiging van Selma Leydesdorff. Mildred werkt in Paramaribo aan de lerarenopleiding en aan de Universiteit van Suriname waar recent een sectie Vrouwengeschiedenis is opgezet. Zij is zeer geïnteresseerd in en op zoek naar informatie en contacten in Nederland om tot een wetenschappelijke onderbouwing van deze sectie te komen.

- Geertje Mak vraagt zich af of voor het nieuwe beleid van de VVG dat Maria in

haar jaarrede heeft aangekondigd (o.a. zoeken naar een vertegenwoordigster van zwarte en migrantenvrouwen in het VVG-bestuur) niet een commissie moet worden ingesteld.

Maria geeft aan dat in dit kader in eerste instantie de ideeën voor het Tipje nader uitgewerkt zullen worden en vraagt de aanwezigen om suggesties voor vrouwen die hieraan mee zouden willen werken. Genoemd worden Sylvia Kortram (BvZI), Cynthia McLotty en Peggy Plat (UvU).

Geertje zegt dat de relatie etniciteit en gender/sekse niet alleen speelt bij zwarte vrouwen, maar ook bij witte vrouwen. De VVG zou over deze relatie in een breder kader (in commissieverband) moeten nadenken. Het bestuur zal hierover met Geertje contact opnemen.

- Margreet van der Burg doet het voorstel om de vorm van het VVG-symposium in de toekomst ook eens anders aan te pakken, bijvoorbeeld in de vorm van een paperpresentatie of een workshop. Zij zou het op prijs stellen geregeld met in Nederland werkzame vrouwen vanuit verschillende invalshoeken over een bepaald onderwerp (bijvoorbeeld 'herdenken', 'representatie') te discussiëren.

7. Bestuurswisseling

Onder dankzegging worden Ursula Willemsen en Jösan Strous als bestuurslid gedechargeerd.

De ALV kiest vervolgens bij acclamatie Ellen de Dreu als nieuwe secretaris.

8. Rondvraag/sluiting

Vilana van de Loo vraagt of de VVG c.q. *Historica* op Internet kunnen. De Digitale Stad Leiden heeft bijvoorbeeld de 'Kiosk', waar (delen van) tijdschriften ingezien kunnen worden.

Ruth Oldenzijl benadrukt dat de vereniging dan goed moet nagaan hoe deze informatie onderhouden moet worden. Bovendien heeft niet iedereen de mogelijkheden om van Internet gebruik te maken.

Binnenkort komt het IIAV op Internet, mogelijk kan de VVG via een adres (homepage) daaraan gekoppeld worden. Het bestuur neemt hierover contact op met het IIAV.

FINANCIËEL VERSLAG 1996 en BEGROTING 1997 van de Vereniging

INKOMSTEN	begroot 96	reëel 96	begroot 97
Beginsaldo	f 1.218,89	1.218,89	4.428,03
Lidm.	5.500,-	7.962,50	7.000,-
Abo.Historica	1.650,-	2.079,-	1.650,-
Abo.IFRWH Newsl.	-	330,-	450,-
Ink.verkoop	10,-	454,10	50,-
Garantiefonds	500,-	500,-	-
Rente	300,-	27,48	25,-
v.d. spaarrekening	-	11.000,-	-
Diversen	-	6.573,74	400,-
Totaal	f 9.178,89	30.145,71	14.003,03

UITGAVEN	begroot 96	reëel 96	begroot 97
Blad Historica	f 5.000,-	5.000,-	5.000,-
Bestuur	2.000,-	1.684,40	2.000,-
Secretariaat	P.M.	P.M.	P.M.
Organisatie	500,-	426,24	500,-
PR/Repr.	950,-	497,04	2.100,-
Garantiefonds	-	-	-
Bank/lening	-	15.000,-	-
Diversen/onvoorzien	728,89	7.538,03	4.403,03
Totaal	f 9.178,89	30.145,71	14.003,03

LEDEN/ABONNEES	1.1.96	31.12.96	1.1.97
Leden	145	186	174
Abonnees	70	61	64
Gratis/ruil	5	8	13
Totaal	220	255	251

Diversen	ontvangen	uitgaven
Tipje 10	f 14.190,-	f 14.188,95
VVG-symposium 1996	f 9.997,-	9.572,13

TEGOEDEN	Per 1.1.96	Rente	Per 31.12.96
Plusrekening	f 3.122,16	91,41	f 2.213,57
Leeuwrekening	-	-	5.000,-
ASN	6.000,-	345,-	6.345,-
Giro	1.218,89	-	4.428,03
Vorderingen 95	1.500,-	-	332,50
Vorderingen 96	-	-	997,50

Ad Inkomsten verkoop:	
- verkoop Tipje 10	270,-
- los nrs. Hist.	117,60
- drank ALV	66,50
subtotaal	f 454,10

Ad Diverse inkomsten:	
- donaties	6.095,-
- kosten symp.	425,92
- terugstort.IFRWH	52,82
subtotaal	f 6.573,74

Ad Organisatie:	
- verzekering	135,09
- KvK	147,05
- Gemeentebelast.	60,10
- ALV	84,-
subtotaal	f 426,24

Ad PR/Repr.:	
- koop Tipjes	216,-
- lidm. NVR	100,-
- IFRWH	146,04
- NGV	35,-
subtotaal	f 497,04,-

Ad Begroting P.R.:	
- folder	800,-
- drukwerk	550,-
- lidm.	240,-
- repr.	510,-
subtotaal	f 2.100,-

Ad Diverse uitgaven:	
- computer/printer	3.110,-
- saldo 31.12.96	4.428,03
subtotaal	f 7.538,03

Ad Begroting divers/onvoorzien:	
- studiemiddag	300,-
- activ.1998	3.385,-
- verz.IFRWH Newsl	500,-
- div./onvoorz.	218,03
subtotaal	f 4.403,03

Toelichting

De bestuurskosten bestaan voornamelijk uit reiskosten voor de maandelijkse vergadering. Tijdens de ALV zijn 20 exemplaren van *Tipje van de Sluier* nr. 10 verkocht. Met ingang van 1996 kon de *IFRWH Newsletter* niet langer gratis toegezonden worden; aan de VVG-leden die toezending op prijs stelden, is een bedrag van f 10,- per jaar gevraagd.

Bij de uitgaven is een P.M.-post opgenomen voor het VVG-secretariaat. De kosten van het secretariaat (verzending *Historica*, fotokopieën, telefoon, porti en dergelijke, ca f 2.000,- per jaar) worden nu gedragen door het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV), waar de VVG is gehuisvest.

Voor 1997 is een nieuwe druk van de folder en van het briefpapier gepland; voor het ontwikkelen van de homepage (<http://www.let.ruu.nl/hist/info/VVG/>) was in 1996 nog geen rekening ontvangen.

Dankzij de donaties van leden en derden kon een computer met printer worden aangeschaft voor de *Historica*-redactie.

De rente van de Leeuw-rekening in het overzicht van de tegoeden komt pas af in maart 1997. De vorderingen betreffen nog niet betaalde lidmaatschaps- en abonnementsgelden over 1995 en 1996.

Evelien Rijsbosch, penningmeester

Kandidaat Bestuursleden

Esther Captain (1969)

Sinds maart 1996 ben ik in dienst als OIO bij de Stichting voor Historische Wetenschappen van NWO. Ik schrijf een proefschrift over de herinneringen aan en de verwerking van de Japanse bezetting in Nederlands-Indië door Europese en Indische vrouwen en mannen, die in burgerkampen waren geïnterneerd. Van 1991 tot 1995 ben ik werkzaam geweest als toegevoegd onderzoeker en student-assistent bij de vakgroepen Vrouwenstudies Letteren en Geschiedenis van de Universiteit Utrecht. In 1995 verbleef ik vier maanden in de VS als visiting fellow aan het Rutgers Center for Historical Analysis van de State University of New Jersey, waar ik deelnam aan het postdoctoraal onderzoeksprogramma War and Peace in Historical Perspective. Ik ben co-auteur van het boek *Indië, een verre oorlog van dichtbij* (Zutphen: Walburg Pers, 1995) en heb diverse artikelen gepubliceerd over (Indische) vrouwen-geschiedenis. In 1993 studeerde ik af aan de Universiteit Utrecht in de specialisaties Vrouwenstudies Letteren en Geschiedenis der Internationale Betrekkingen. Sinds 1993 ben ik redacteur van *Lover* en daarvoor was ik redactielid van *Savante* en *DinaMiek*. Ik neem deel aan bijeenkomsten van het academische Werkgezelschap Indische Nederlanders en de Werkgroep Indisch Netwerk en ben lid van de

Werkgroep Indonesische Vrouwenstudies en het Historisch Platform. Sinds 1 juni 1996 participeer ik in het VVG-bestuur. Ingegeven door mijn historisch-academische interesse en persoonlijke achtergrond, wil ik binnen het VVG-bestuur met name aandacht besteden aan de kleur van vrouwen-geschiedenis. Ook internationale contacten hebben mijn belangstelling. Door mijn redactie-ervaring lijkt het me verder interessant om me met publicaties van de VVG bezig te houden, bij voorkeur op het terrein van kleur en vrouwen-geschiedenis.

Marianne Boere (1958)

Ik ben in 1987 afgestudeerd aan de Universiteit van Utrecht in sociaal economische geschiedenis met een scriptie over vrouwen en seksualiteit in de achttiende eeuw. Na de studie geschiedenis volgde ik aan de Universiteit van Amsterdam de post-academische Opleiding tot Wetenschappelijk Bibliotheecaris (OWB).

Naast en na mijn studie werkte ik in de vrouwenbibliotheek in Utrecht en in vrouwenboekhandel Savannah Bay. Van 1988 tot 1992 was ik lid van de redactie van *LOVER*.

Ik werk sinds 1990 op Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV) in Amsterdam, eerst in diverse bibliotheek- en documentatiefuncties, sinds 1992 als wetenschappelijk documentalist. In mijn werk houd ik me onder meer bezig met vrouwenstudies.

Vrouwen-geschiedenis van de vroegmoderne tijd heeft ook nu, al is het dan naast mijn dagelijks werk, mijn interesse. Ik houd me bezig met geleerde vrouwen en met vriendschappen tussen vrouwen. Ook boek-geschiedenis heeft mijn interesse. Ik probeer naast mijn werk nog onderzoek te doen, schrijf recensies en houd af en toe een lezing.

De bestuursfunctie bij de Vereniging voor Vrouwen-geschiedenis sluit goed aan bij mijn activiteiten. Wat het voor mij bovendien ook aantrekkelijk maakt is dat ik op deze manier contact blijf houden met het vak. Ik ben dan ook heel gemotiveerd om toe te treden tot het bestuur.

Anneke Linders (1946)

Geboren in Nijmegen en ik behoor dus tot de generatie van de baby-boomers. Van 1990 tot 1993 volgde ik een zogenaamde kopstudie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Daarvóór was ik twintig jaar werkzaam als bedrijfsmaatschappelijk werker bij verschillende bedrijven, waaronder tien jaar bij de omroep. Daar was ik onder andere vijf jaar lang secretaris van het bestuur van het kinderdagverblijf. Ik heb drie volwassen dochters en woon met mijn man in Amsterdam.

Tijdens mijn studie Vrouw en Beleid - later werd deze studie 'Beleid, Cultuur en Seksgevraagdstukken' genoemd - heb ik aan de Nijmeegse universiteit een specialisatie Vrouwen-geschiedenis gedaan. Mijn belangstelling voor (vrouwen)geschiedenis blijkt

ook uit de keuze van onderwerp voor mijn doctoraalscriptie: leven en werk van mr. N.S. Corry Tendeloo, lid van de Tweede Kamer voor de PvdA van 1945 tot aan haar dood in 1956. Ik publiceerde over deze vrouwelijke parlementariër in het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* en schreef over haar een lemma voor het *Biografisch Woordenboek van Nederland*. Momenteel bereid ik mij voor op een promotieonderzoek naar vrouwelijke parlementariërs tussen 1945 en 1956; een onderzoek waarbij 'seks' en 'generatie' centraal zullen staan. Sinds 1995 ben ik lid van de Vereniging voor Vrouwen-geschiedenis. Het bestuurslidmaatschap van de VVG biedt mij de mogelijkheid om actief betrokken te zijn bij projecten van de Vereniging; zo zou ik bijvoorbeeld graag mee willen werken aan de VVG-conferentie in 1998 over de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid.

Commissie 'Sekse en Etniciteit'

Het VVG-bestuur heeft Margreet van der Burg en Geertje Mak bereid gevonden om in overleg met het bestuurslid Esther Captain hun opmerkingen op de ALV 1996 in daden om te zetten. Als startpunt voor een op te richten commissie 'Sekse en Etniciteit' hebben zij voor 1997 een studiemiddag en een symposium voorbereid. Hiermee biedt deze initiatiefgroep vrouwen in de VVG de mogelijkheid voor een gezamenlijke discussie over 'kleur' in ons vakgebied waarbij de inbreng vanuit alle specialismen van dienst zijn. Verdere informatie wordt elders in deze *HISTORICA* gegeven.

Wegens succes opgeheven

Op 18 november 1996 is de Vrouwen-geschiedenisgroep Nijmegen opgeheven. Het argument 'tijd' ligt hieraan ten grondslag. Twintig jaar geleden (najaar 1976) richtte een groep actieve oproerige studentes de Vrouwen-geschiedenisgroep Nijmegen op. Zij wensten meer aandacht voor vrouwen in de geschiedenis en het historisch onderzoek en maakten zich sterk voor de integratie van vrouwen-geschiedenis in het voortgezet onderwijs. Bovendien vond de groep dat er meer vrouwelijke docenten moesten worden aangesteld. In de afgelopen twintig jaar is er in positieve zin veel veranderd wat betreft de inhoud van het geschiedenis-onderwijs en -onderzoek. Ook gender- en vrouwen-geschiedenis is inmiddels binnen de Katholieke Universiteit geïnstitutionaliseerd. Alleen... er zijn nog steeds te weinig vrouwelijke docenten! De groep heeft besloten een aanspreekpunt (buiten de KUN) voor vrouwen-geschiedenis in de regio Nijmegen-Arnhem te behouden in de persoon van Liesbeth Kortbeek, Ir. Munterlaan 26,6865 TD Doorwerth, tel.: 026-3342476. Het archief van de Vrouwen-geschiedenisgroep Nijmegen wordt overgedragen aan het IIAV.

Feministes, oude garde en boegbeelden

De organisatie van de tentoonstelling *De Vrouw 1813-1913*

Suzanne Hautvast

De vrouwen rondom de tentoonstelling 'De vrouw 1813-1913' die in 1913 werd geopend, worden door veel historici beschouwd als de 'nieuwe feministes', een generatie die zich verwant zou voelen aan het ethisch feminisme. Suzanne Hautvast laat hier echter een ander beeld zien. Wat de zeer verschillende vrouwen bond, was het doel dat zij met de tentoonstelling voor ogen hadden: een streven naar zelfstandigheid.

Vijftien jaar na de Nationale tentoonstelling van Vrouwenarbeid 1898 in Den Haag vond in Amsterdam de tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913' plaats. De Maatschappij van Nijverheid kwam met het plan het honderdjarige vertrek van de Franse bezetter te herdenken door middel van allerlei tentoonstellingen die een overzicht zouden geven van de grote vooruitgang die Nederland de afgelopen honderd jaar had doorgemaakt.

Omdat er in geen enkele tentoonstelling aandacht werd besteed aan vrouwen, besloot een delegatie van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht van de afdeling Amsterdam dat 1913 een goed moment was om van zich te laten horen. Op initiatief van Mia Boissevain kwamen in het voorjaar van 1912 ongeveer 130 vrouwen bij elkaar in het Americain Hotel te Amsterdam.

Vrijwel alle deelnemers aan de tentoonstelling waren ervan overtuigd dat het doel van de tentoonstelling lag in het maken van propaganda voor het vrouwenvraagstuk. Bij nader inzien echter vond het Dagelijks Bestuur dat de doelstelling moest worden bijgesteld. Het was namelijk gebleken dat het nog niet mogelijk was om alle vrouwen onder één noemer te verenigen in de strijd om het kiesrecht. Zodoende werd het lastig vast te houden aan dit voornemen om propaganda centraal te stellen. Er werd besloten aan geen enkele politieke richting de voorkeur te geven, maar "te trachten een zoo objectief mogelijk beeld van de vrouw van 1813 en die van 1913 te geven"¹ Nauwelijks een jaar later, in mei 1913, opende de tentoonstelling 'De vrouw 1813-1913'.

Een nieuwe generatie

In *Op het breukvlak van twee eeuwen* spreekt Jan Romein over een conservatieve omslag in het feminisme van na de eeuwwisseling, omdat vanaf dat moment de kwaliteiten van

Feestelijke Opening 2 Mei 1913.

vrouwen "afgeleid worden uit haar innig vrouwelijk wezen en aangeboren moederlijkheid".² Ook voor Posthumus-Van der Goot bestond er een verschil tussen de feministes van 1898 en die van 1913 hetgeen tot uiting kwam in de totstandkoming van de tentoonstelling: was de eerste tentoonstelling "een stoutmoedige, typisch feministische daad met volkomen toewijding van honderden voorbereid"³, in 1913 maakte de tentoonstelling deel uit van een reeks activiteiten rondom een historische gebeurtenis en stond dus niet op zichzelf, aldus Posthumus-Van der Goot.

Net zoals Romein en Posthumus-Van der Goot zien de meeste historici van tegenwoordig Boissevain en haar medebestuurders, waaronder Rosa Manus, als een nieuwe generatie feministes.⁴ Deze tweede generatie, die had kunnen profiteren van de verworvenheden van de pioniersters van de vrouwenbeweging, zou zich verwant voelen aan het ethisch feminisme dat ervan uitging dat de vrouw een eigen vrouwelijke bijdrage aan de samenleving leverde. Dit in tegenstelling tot de vrouwen die in 1898 de Nationale tentoonstelling van Vrouwenarbeid hadden georganiseerd en die het gelijkheids-

principe zouden hebben nagestreefd.

De meeste historici plaatsen de begrippen ethisch en rationalistisch feminisme tegenover elkaar waardoor een generatie bepaald wordt door het denken over sekse. Alleen Ulla Jansz is, m.i. terecht, heel wat voorzichtiger in het hanteren van deze dichotomie. Zij laat in *Denken over sekse in de eerste feministische golf* zien dat een groot deel van de vrouwenbeweging zichzelf al voor de eeuwwisseling als ethisch beschouwde en dat het verschilddenken toen ook al een grotere rol speelde dan het gelijkheidsdenken.

Door de bijdrage van Jansz wordt het moeilijker om verschillende generaties aan te duiden op grond van het denken over sekse. Een andere mogelijkheid om te bepalen waardoor de vrouwen van 1913 zich kenmerkten, biedt de generatietheorie van de socioloog Karl Mannheim.⁵ Volgens hem spelen drie elementen een rol bij de vorming van een generatie. In de eerste plaats zijn dat biologische data van geboorte en sterfte. Ook kan een groep tot één familie behoren of een zelfde politieke overtuiging hebben. Wanneer die groep echter geen samenhang vertoont, kan er van een generatie geen sprake zijn, aldus Mannheim. Hiermee snijdt hij het derde element aan: een groep moet een zelfde ervaring hebben gehad. Zo'n ervaring beperkt zich vrijwel nooit tot een kort moment, maar geschiedt over een lange periode en beïnvloedt de maatschappelijke orde en de periode waarin groepen leven.

Voorals Mannheims idee van de gemeenschappelijke ervaring in combinatie met biografisch onderzoek bleek een uitkomst te bieden bij het onderzoek naar de kenmerken van de groep vrouwen die in 1913 de tentoonstelling organiseerden. Het belangrijkste element dat deze vrouwen met elkaar verbond, was het besef dat het voor vrouwen mogelijk moest zijn om een zelfstandige positie in de samenleving te bekleden.

Vereenigingsvrouwen

Het initiatief voor de tentoonstelling kwam van feministische zijde. Het uit zeven leden bestaande Dagelijks Bestuur werd merendeels bezet door leden van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht van de afdeling Amsterdam. Deze vrouwen kenden elkaar al enige tijd. Zo hadden Mia Boissevain, de voorzitter van de tentoonstelling, en Rosa Manus elkaar in 1908 leren kennen tijdens de voorbereidingen van het Congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht in Amsterdam. Samen met Geertruida Docters van Leeuwen-Van Maarseveen maakten zij deel uit van de propagandacommissie van de Vereeniging. Deelname van Vereenigingsvrouwen was vooral gebaseerd op hun organisatorische ervaring.

Ook enkele leden van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht waren in het Dagelijks Bestuur vertegenwoordigd. Zij namen veel meer dan de vrouwen van de Vereeniging op individuele basis deel aan de tentoonstelling. De vice-presidente van de tentoonstelling, Asser-Thorbecke, was al vanaf de oprichting lid van de Bond. Manus en Docters van Leeuwen-Van Maarseveen waren lid van beide kiesrechtverenigingen. Vijf jaar nadat Wijnaendts Francken-Dijserinck en Van Dorp uit de Vereeniging waren gestapt en met een handvol volgelingen de Bond hadden opgericht, bleek samenwerking tussen de Vereeniging en de Bond alweer mogelijk. Deels was deze ook noodzakelijk om medewerking te krijgen van zoveel mogelijk vrouwen in Nederland.

De feministes waren afkomstig uit welgestelde milieus. Hun vaders hadden geld verdiend in de handel, journalistiek, onderwijs of de wetenschap. Zo had Manus' vader aardig fortuin weten te maken en in de familie van Boissevain zat al

generaties lang geld. In deze en veel andere gezinnen was er voldoende geld om naast datgene wat noodzakelijk geacht werd in een meisjesopvoeding, ook aandacht te besteden aan algemene ontwikkeling.

Oude garde

De tweede groep die in het oog springt, is de oude garde, waaronder Wilhelmina Drucker, Annette Versluys-Poelman en Marie Rutgers Hoitsema. Deze namen zijn niet direct verbonden aan de organisatie en zijn ook nauwelijks terug te vinden op de deelnemerslijsten, maar de inbreng van deze vrouwen mag niet worden onderschat. Niet alleen qua leeftijd vormden deze vrouwen, die de zestig jaar reeds waren gepasseerd, een oude garde; dit waren de vrouwen die de vrouwenbeweging tot een organisatie hadden gemaakt. Deze door de wol geverfde feministes hielden zich op de tentoonstelling voornamelijk bezig met de dagelijkse gang van zaken. Door hun jarenlange ervaring in de vrouwenbeweging werden hun adviezen voor een goed verloop van de tentoonstelling op prijs gesteld. Ida Heyermans en Johanna Naber bijvoorbeeld waren vijftien jaar eerder al intensief betrokken geweest bij de tentoonstelling van Vrouwenarbeid. Uit de notulen van de bestuursvergaderingen valt op te maken dat hun bemoeienis met de organisatie van de tentoonstelling vooral in het beginstadium erg groot was. Hoe meer de tentoonstelling vorderde en hoe meer bleek dat het een succes zou worden, hoe minder de oude garde op de voorgrond trad.

In tegenstelling tot de jongere feministes, waren deze vrouwen niet allemaal in weelde opgegroeid. Zoals bekend bleef Druckers moeder ongetrouwd en moest zij voor zichzelf en haar twee dochters de kost verdienen. De vader van Rutgers-Hoitsema kreeg een beroerte toen al zijn zeven kinderen nog thuis woonden. Omdat er door zijn afwezigheid niet voldoende inkomsten waren, werden zijn kinderen ondergebracht bij familieleden. Ook wat betreft onderwijs is er enig verschil aan te wijzen tussen de jonge feministes en de oude garde. Kreeg Boissevain zonder enig probleem toestemming van haar ouders om een universitaire opleiding te volgen en deze af te ronden met een promotie, Johanna Nabers vader, zelf hoogleraar klassieke talen aan de Universiteit van Amsterdam, was er absoluut op tegen dat zijn dochters de universiteit zouden bezoeken. De vrouwen die na de middelbare school wel verder studeerden, volgden in de meeste gevallen een opleiding tot onderwijzeres, doorgaans in talen of geschiedenis. Voor Annette Versluys-Poelman, Marie Rutgers-Hoitsema en Frederike van Balen-Klaar was hun baan in het onderwijs echter voorbij op het moment dat zij trouwden.

Boegbeelden

Tenslotte was er nog een derde groep. Opvallend is dat deze niets met de kiesrechtstrijd te maken had. De vraag of de vrouw in aanmerking moest komen voor het kiesrecht was voor vrouwen als Carry van Bruggen en Johanna Reynvaan niet de belangrijkste drijfveer om deel te nemen aan de tentoonstelling. Ze zullen echter nooit vijandig tegenover het kiesrecht gestaan hebben, maar ervoor strijden ging hun te ver. Liever dan over de verbetering van de positie van de vrouw te praten, zorgden ze ervoor dat zij zelf een eigen plaats in de samenleving verwierven. Reynvaan, op de tentoonstelling presidente van de commissie ziekenverpleging, zette zich in voor de professionalisering van het verpleegstersberoep. De schrijfster Van Bruggen dreef in haar romans soms zelfs de spot met feministes, maar nam een geheel eigen plaats in de Nederlandse literatuur in.

De deelname van deze groep vrouwen aan de tentoonstelling was niet gebaseerd op hun organisatorische ervaring, maar op het beroep dat zij uitoefenden en op de plaats die zij daarmee

in de samenleving innamen. Ongeveer de helft van de onderzochte vrouwen behoorde tot deze groep, evenals de meeste presidentes. De presidentes hadden vaak het predikaat 'eerste vrouw' op hun naam staan. Door hun pionierswerkzaamheden brachten de presidentes in praktijk waar de vrouwenbeweging voor ijverde: Johanna de Haan-Van Maarseveen was de eerste vrouwelijke gemeentearts van Amsterdam geweest; Clara Meyers was de eerste en lange tijd de enige vrouw die een hoge positie in het bankwezen vervulde; Jacoba Hingst richtte de eerste tuinbouwschool voor meisjes op; Constance Gerlings tenslotte promoveerde als eerste vrouw in de theologie en ijverde voor de openstelling van het predikantenambt voor vrouwen binnen de Nederlands Hervormde kerk.

Hoe kon de tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913' beter laten zien wat de Nederlandse vrouwen in honderd jaar bereikt hadden dan door drie vrouwen in commissies te plaatsen die al zoveel gepresteerd hadden dat het contrast met 1813 zo groot mogelijk werd. Bovendien werd zo zichtbaar dat de eis voor vrouwenkiesrecht gerechtvaardigd was. Opvallend is dat feministes nauwelijks de rol van presidentes vervulden. Waarschijnlijk zijn uit strategisch oogpunt geen bekende kiesrechtstrijdsters aan het hoofd van een commissie geplaatst; de tentoonstelling mocht voor de buitenwereld geen kiesrechtentoonstelling lijken. Belangrijker dan openlijk voor kiesrecht propageren was op dat moment dat getoond werd dat ook vrouwen een zelfstandige positie konden verwerven door te laten zien wat vrouwen tot dan toe bereikt hadden.

Drie verschillende groepen vrouwen kwamen op de tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913' kwamen bijeen om aan de buitenwereld te laten zien waar het hun uiteindelijk allemaal om te doen was. Deze vrouwen hadden niet gelijktijdig geijverd voor meer zelfstandigheid voor vrouwen en hadden op verschillende manieren uiting gegeven aan hun streven naar zelfstandigheid. Voor de oude garde, feministes van het eerste uur, hield dit streven de kiesrechtstrijd in. Zij gaf haar ideeën door aan de feministes. De boegbeelden vonden de tijd nog niet rijp voor de invoering van het vrouwenkiesrecht, maar hadden ieder voor zich aan een zelfstandig leven gewerkt.

Suzanne Hautvast heeft cultuurgeschiedenis gestudeerd aan de Universiteit Utrecht

1. *Gedenkboek van de tentoonstelling "De Vrouw 1813-1913"*. Amsterdam, 1913, p. 11.
2. J. Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen II*. Leiden, 1967, p. 60.
3. W.H. Posthumus-Van der Goot, *Van moeder op dochter. Het aandeel van de vrouw in een veranderende wereld*. Utrecht/Antwerpen, 1968 (eerste druk 1948), p. 146.
4. Zie ook: C. van Eerd, *Vrouwenwerk Damesarbeid. Vrouwenarbeid op de nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid en op de Tentoonstelling De Vrouw 1813-1913* Amsterdam, 1987. (doctoraal-scriptie UvA); Mineke Bosch, *Het geslacht van de wetenschap. Vrouwen en hoger onderwijs in Nederland 1878-1948*. Rotterdam, 1994.; Marijke Mossink, 'Tweeërlei strooming. Ethisch en rationalistisch feminisme tijdens de eerste golf in Nederland', in: *Socialistische Feministische teksten 9* (1986), pp. 104-120.
5. K. Mannheim, 'Das Problem der Generationen', in: *Kölner Vierteljahresheft für soziologie 7* (1928), pp. 157-185.

**UNIVERSITAIRE PRIJS
VOOR VROUWENGESCHIEDENIS**

Op voordracht van de Faculteit der Letteren van de Katholieke Universiteit Nijmegen ontving Maria Grever op 20 november 1996 de universitaire prijs, die de SNS-Bank Gelderland jaarlijks ter beschikking stelt, voor haar proefschrift *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in geschiedenis*. Ter gelegenheid van de prijsuitreiking hield zij de lezing 'De kluis van de vrouwenbeweging. Johanna Nabers droom van een vrouwenarchief'. Hieronder volgen enkele fragmenten.

Is Johanna Naber de heldin van mijn proefschrift, toch heb ik geen biografie in strikte zin geschreven. Misschien kan ik de kern van mijn proefschrift het best typeren door te verwijzen naar een artikel van Frits Bolkestein in *NRC-Handelsblad* van 7 september j.l. over het geschiedenisonderwijs, met als kop 'Eerst de feiten, dan de thema's'. Hierin beweert de VVD-leider dat "de dominante rol van Europese mannen gedurende de laatste vijftiende eeuw een feit blijft. Het heeft weinig zin die rol - in het voetspoor van onbezonnen Amerikaanse cultuurrelativisten - te veronachtzamen."

Wat zou Johanna Naber teleurgesteld zijn geweest over deze uitspraak! Ze heeft immers nog voor de Liberale Vrijheidsbond - de voorloper van de VVD - in de Amsterdamse gemeenteraad gezeten. Waar het mij hier om gaat is dat Bolkestein met deze uitspraak een uiterst beperkte opvatting van geschiedenis presenteert. Kennelijk vindt hij alleen de geschiedenis van machthebbers van belang. Hebben huisvrouwen dan géén geschiedenis? Over de ontwikkeling van de huishoudelijke arbeid valt heel wat belangwekkends te vertellen. En hoe zit het met vrouwen die samen met hun man of als weduwe een bedrijf hebben geleid? Ik denk bijvoorbeeld aan de achttiende-eeuwse linnenblekerijen in Noord-Holland. En de middeleeuwse vrouwenkloosters en beginhoven zijn vanuit cultuur-historisch perspectief toch ook zeer boeiend? Niet voor Bolkestein. Hij heeft zoals zovelen van zijn generatie op het gymnasium geschiedenisles gehad volgens het negentiende-eeuwse model van de politieke geschiedenis waarin de heroïek van het nationale verleden centraal stond. Was de negentiende-eeuwse geschiedschrijving nauw verbonden met de nationale politiek, misschien heeft het pleidooi van Bolkestein voor

Vaderlandse Geschiedenis in het voortgezet onderwijs ook wel een politieke achtergrond. Krijgen buitenlanders in zijn visie - volgens Amerikaans procedé - voortaan alleen het Nederlands staatsburgerschap als zij weten waar Bonifacius werd vermoord, wie Floris V was, en wanneer de Slag bij Nieuwpoort plaatsvond??

Elke historicus weet dat de geschiedwetenschap in de afgelopen 75 jaar een perspectiefverruiming heeft ondergaan. De economische en sociale geschiedenis, de cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis en de gender- en vrouwengeschiedenis hebben het historisch inzicht verbreed en verrijkt. Deze geschiedbeoefening is helaas pas de laatste vijftien jaar doorgedrongen in het onderwijs. Van 1980, toen het Centraal Schriftelijk Eindexamen (CSE) voor het eerst plaatsvond, tot 1990 domineerde in het CSE een politieke, mannelijke geschiedenis. De onderwerpen waren onder meer: Kamer-Kabinet-Koning, Stalin, Mao, Roosevelt, de Tweede Wereldoorlog, het Engelse koloniale rijk enzovoorts.

Verwetenschappelijking

In mijn proefschrift heb ik de marginale positie van vrouwen in dominante collectieve herinneringen verklaard. De specifieke vraag die mij bezighield, is waarom vrouwen als hoofdrolspelers en historicae in de moderne geschiedwetenschap afwezig of minstens marginaal aanwezig lijken te zijn. Daartoe heb ik de geschiedenis van de geschiedwetenschap tussen 1860 en 1948 bestudeerd, en wel vanuit een sekseperspectief. Uit mijn onderzoek blijkt dat de verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening in Nederland gepaard ging met een directe en indirecte uitsluiting van vrouwen. Historische toneelstukken en historische romans - genres waarin vrouwen als Lucretia van Merken en Trui Bosboom-Toussaint excelleerden - werden in het verwetenschappelijkingproces geweerd. Universiteiten en genootschappen waar men historisch-wetenschappelijke scholing kon krijgen, waren voor vrouwen ontoegankelijk. De zich professionaliserende historici, uitsluitend van het mannelijk geslacht, wierpen zich op als de enige beheerders van

het verleden en meenden met hun waarheidsclaims het alleenrecht op de interpretatie van de 'Vaderlandse Herinnering' te hebben. Zij bepaalden wat historisch relevant was en deze keuze betrof vooral de geschiedenis van staatsinstellingen en staatsmannen. Het is opvallend dat letterkundigen zoals Busken Huet en Joannes Dyserinck veel meer openstonden voor de rol van vrouwen in de geschiedenis dan academische historici. Zo heeft Joannes Dyserinck baanbrekend werk verricht in het onderzoek naar de achttiende-eeuwse vriendinnen-schrijfsters Betje Wolff en Aagje Deken. Als subject en als object van geschiedbeoefening waren vrouwen in de negentiende eeuw dus wel aanwezig, maar zij werden buiten de muren van het pas opgetrokken historisch bedrijf gehouden. Deze uitsluiting heeft de dominante historische beeldvorming tot op de dag van vandaag beïnvloed.

Hoewel onpartijdigheid hoog in het vaandel van de historici stond, was de keuze voor de politieke geschiedenis onpartijdig noch neutraal. De geschiedschrijving was nauw verweven met de nationale politiek en vervulde een bemiddelende rol tussen de maatschappelijke eis tot verandering en de behoefte aan continuïteit. Zo ondersteunden historici in Duitsland de constructie van een Duitse natie om de politieke eenheid te bevorderen. In Frankrijk fungeerde de geschiedschrijving na de val van Napoleon als een zoektocht naar een adequate bestuursvorm. Een politieke eenheid was er al, maar een duidelijke identiteit was er nog niet. In Nederland stelde de Leidse historicus Robert Fruin zichzelf tot taak de politieke pacificatie in het staatsbestel te versterken door een onpartijdige en wetenschappelijke geschiedschrijving. Fruin en zijn leer-

Uitreiking van de prijs aan Maria Grever door drs. M. Menkveld, directeur SNS Bank Gelderland (foto Weijert van Zantwijk).

lingen streefden ernaar de historische waarheid zodanig te presenteren dat de tegenstrijdige belangen van katholieken, calvinisten en liberalen met elkaar verzoend konden worden. Hun doelstelling was het opwekken van vaderlandsliefde.

(...)

Een lang gekoesterde droom

Het bijzondere aan Johanna Naber is dat zij zowel binnen als buiten de geschiedwetenschap een wegbereider is geweest. Als historica zorgde zij ervoor dat vrouwen en meisjes zich ook konden identificeren met 'geschiedenis', omdat zij consequent de vrouwelijke sekse in haar geschiedschrijving op de voorgrond stelde. Daarnaast doorbrak zij de institutionele uitsluiting van vrouwen in academische genootschappen. Ze behoorde bijvoorbeeld in 1901 tot de eerste drie vrouwelijke leden van het Historisch Genootschap. Als feministe gaf zij een historisch fundament aan de vrouwenbeweging en hielp ze de herinnering aan vrouwenorganisaties en pioniers levend te houden. Behalve uit haar geschiedschrijving blijkt dit ook uit haar steun aan een feministische uitgeverij, de uitgave van een bibliografieën en registers en ten slotte de stichting van het Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging (IAV). Voor Naber was de opening van het IAV op 19 december 1936 de vervulling van een lang gekoesterde droom. Het vrouwenarchief betekende voor haar de metaforische kluis waarin de schatten van de vrouwenbeweging bewaard en ontsloten konden worden. Het IAV was een van de belangrijkste geheugenplaatsen van het Nederlandse feminisme. Maar de oprichting van dit vrouwenarchief was tevens een poging om door te dringen in het historisch-wetenschappelijk bedrijf, om de historische beeldvorming bij te stellen en vrouwen een plaats in de 'Vaderlandse Herinnering' te geven. Om dit te bewerkstelligen bekleemtoonden de historicae in het IAV dat het tijdperk van dilettantisme definitief voorbij was. Geëngageerde geschiedschrijving zonder de verificatie van de feiten gebeurde alleen nog door amateurs. Johanna Naber waarschuwde voor onwetenschappelijke emancipatiepropaganda. Haar verwachtingen van wetenschappelijk vrouwenhistorisch onderzoek waren hoog gespannen. Jane de Jongh hoopte zelfs dat het IAV "het laboratorium zou zijn, waar de botsende opinies aan de werkelijkheid getoetst zullen worden." Vertrouwend op eigen betrouwbaarheid, objectiviteit en onafhankelijkheid gaven deze historicae zich in hun optimisme te weinig reken-

schap van het waarom van de vroegere onbetrouwbaarheid, subjectiviteit en afhankelijkheid van historici.

Een flinke klap

Erfgoed moet goed opgeborgen zijn. Cruciaal is wie de sleutels heeft van deze kluis en wie toegang kan krijgen. Reeds twee maanden na de Duitse inval werd de droom van Johanna Naber en haar collega-feministen wreed verstoord. Op vrijdag 12 juli 1940 schreef Jane de Jongh een officiële brief aan alle betrokkenen van het IAV, onder wie Naber, dat de Duitse Sicherheitsdienst het IAV verzegeld en inbeslaggenomen had. De Reichssicherheitshauptamt eigende zich deze "politisch-polizeiliche" bezittingen toe. Zo werd de bibliotheek van het IAV door deze dienst al in augustus 1940 naar Duitsland gebracht. Als reden werd gegeven: "das haben sich die deutschen Frauen gewünscht". In 1945 bleken ook alle archivalia, brochures en zelfs het interieur verdwenen te zijn. Gelukkig hadden de Duitsers de kluis bij de Vrouwenbank over het hoofd gezien, waarin behalve geld, antiquarische boeken en papieren van Aletta Jacobs opgeborgen lagen. Deze in 1928 opgerichte Vrouwenbank was een speciaal kantoor voor vrouwelijke cliënten van de Rotterdamse Bank (later Amsterdam-Rotterdam Bank), gevestigd aan het Rokin in Amsterdam. Directrice was Clara Meijers (een vriendin van IAV-presidente Rosa Manus), die een vooraanstaande positie had bekleed bij de Rotterdamsche Bankvereniging. Ondanks het behoud van deze bezittingen in de kluis van de Vrouwenbank had het pas opgebouwde geheugen van de vrouwenbeweging een flinke klap gekregen.

Was deze archiefroof geheel onverwachts geweest? Posthumus en de zijnen hadden zich goed gerealiseerd dat, ondanks het neutrale en wetenschappelijke karakter, de nazi's het IISG als een marxistische instelling zouden beschouwen. Bij een bezetting van Nederland zou het instituut in gevaar komen. Waarschijnlijk van de Amsterdamse wethouder F.M. Wibaut, die nauwe relaties onderhield met bankkringen, vernam Posthumus dat de Nederlandse Bank in de zomer van 1938 een deel van haar goudvoorraad naar het buitenland bracht. Toen bleek dat de oorlog onvermijdelijk was, nam het IISG-bestuur maatregelen om de archiefcollecties in veiligheid te brengen. De kostbaarste documenten werden onder meer naar Engeland getransporteerd.

Het is in dit verband onbegrijpelijk dat het bestuur van het IAV een geheel andere politiek voerde. Juist met het oog op de oorlog werden verschillende

collecties aan het vrouwenarchief afgestaan. Zo bracht de joodse Rosa Manus documenten en brieven die zij in dertig jaar had verzameld naar het vrouwenarchief. Naber pakte het anders aan. Zij had per testament geregeld dat haar boeken en correspondenties na haar dood aan het IAV afgestaan zouden moeten worden. Na de Duitse inbeslagname veranderde ze natuurlijk prompt haar testament en liet alles na aan haar neef Samuel Naber, zodat ik het althans later kon bestuderen.

Wakker en alert

Het IAV, thans IIAV, is deze slag te boven gekomen. Na de oorlog begon de wederopbouw. Nieuwe archieven van verschillende vrouwenorganisaties werden aangekocht of geschonken. In 1992 is het archief in Moskou teruggevonden en sinds kort zijn deze documenten in kopievorm in het IIAV te raadplegen. Ook documenten van de Vrouwenbank, de Bank voor en door vrouwen die tot 1972 bestaan heeft, berusten in het IIAV. En inmiddels zijn de boeken en het persoonlijk archief van Johanna Naber daar eveneens naartoe gebracht. Is een droom dan toch werkelijkheid geworden? De geschiedenis leert echter dat vrouwenhistorici wakker en alert moeten blijven om dromen uit te laten komen. Ondanks de val van het communistische regime weigert de Russische overheid nog steeds het originele materiaal aan het IIAV over te dragen. De Nederlandse overheid, dat wil zeggen het subsidiërende ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, bedacht in mei van dit jaar een plan dat de onafhankelijke positie van het IIAV dreigde aan te tasten: de instelling moest ondergebracht worden in één emancipatie-instituut. Daartegen is nationaal en internationaal fel geprotesteerd. Hopelijk zijn de minister en zijn ambtenaar Ina Brouwer er werkelijk van overtuigd geraakt dat deze zeldzame collectieve herinnering van vrouwen in een onafhankelijke kluis moet blijven berusten, die voor iedereen toegankelijk moet kunnen zijn.

Maria Grever

Maria Grever is als universitair docent gender- en vrouwengeschiedenis verbonden aan de vakgroep Geschiedenis en het Centrum voor Vrouwenstudies van de KU Nijmegen.

De volledige weergave van haar lezing staat in het tijdschrift Ex Tempore 15 (1996), nr.3.

Oud-directrice van de Haagse Huishoudschool honderd-plus:

“De tijden dat de man een heel ander leven leidde dan zijn vrouw, zijn voorbij”

Mevrouw Emma Mesdag, van 1935 tot 1960 directrice van Nederlands oudste huishoudschool, de beroemde Haagsche Huishoudschool aan de Laan van Meerdervoort, werd vorige maand 102 jaar. Deze hoogbejaarde dame, die een belangrijke rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van het huishoudonderwijs en de opleiding van leraressen, doet nog iedere ochtend gymnastiek op de rand van haar bed, leest nog elke dag de krant en volgt de maatschappelijke ontwikkelingen op de voet. Maar er is een grens: zich verdiepen in de werking van een fax of de wegen op Internet, daar begint ze niet meer aan. Anneke Linders had een gesprek met deze vrouw, die zich bijna vijftig jaar lang heeft ingezet voor de Haagsche Huishoudschool.

Emma Mesdag werd op vier januari 1895 in Winschoten geboren, maar toen zij drie maanden oud was, verhuisden haar ouders naar Rotterdam, waar haar vader tot inspecteur van de Rijksbelastingen benoemd was. Emma doorliep de HBS en in 1912 deed ze haar eindexamen. Hoewel het in die tijd mode was dat ouders uit de gegoeude stand hun dochters achterenvolgens een jaar naar Engeland, Frankrijk en Duitsland stuurden om de talen machtig te worden, vonden haar ouders haar nog te kinderlijk om zo ver van huis op eigen benen te staan. Eerst maar een jaar naar de huishoudschool, beslisten zij. En omdat zij de Rotterdamse huishoudschool niet beschaafd genoeg vonden, werd Emma, zeventien jaar oud, leerling van het internaat van de Huishoudschool-Laan van Meerdervoort, die opleidde tot huishoudkundige (géén huishoudster!) en lerares. Ook werden er kookcursussen gegeven voor dames en - in de avonduren - voor dienstbodes. De school had zó'n goede naam dat het aantal aanmeldingen vaak het aantal beschikbare plaatsen overtrof. Emma Mesdag vertelt over het kleine internaat van de school: *Het is achteraf zo grappig om te zien, in hoe volkómen andere tijd we toen leefden: er was een kamer voor vier interne leerlingen en de bedden waren zodanig opgesteld, dat ze elkaar niet konden zien in bed. En schotten rond de wastafel zorgden ervoor, dat je ook tijdens het wassen niet gezien kon worden.* Het was de bedoeling van haar ouders dat zij hier

één jaar zou blijven, maar na dat ene jaar kwamen er nog 47, tot haar pensioen in 1960.

Huisvrouwen en volksbelang

Midden in de crisisperiode van de Eerste Wereldoorlog kreeg Emma Mesdag op 21-jarige leeftijd, toen zij de opleidingen tot huishoudkundige en lerares koken en voedingsleer had afgesloten, een vaste aanstelling als lerares op de school. Achttien jaar later, tijdens de crisis van de jaren dertig, werd zij benoemd tot directrice. Zij werd in beide functies meteen al geconfronteerd met grote problemen als gevolg van de oorlog en de crisis, die een beroep deden op haar dadendrang, inventiviteit en organisatietalent.

Toen Emma op 1 september 1934 tot directrice van de school werd benoemd, trok zij niet in de afgelegen kamer van haar voorgangster, maar richtte zij haar werkkamer in naast de hoofdingang. Zij liet zelfs in één van de wanden een raam maken, zodat zij alle binnenkomende en uitgaande leerlingen kon zien en door hen gezien kon worden. *Ik kon heel goed drukte om me heen hebben. Ik wilde er midden in zitten!* vertelt zij geestdriftig en geamuseerd voegt ze eraan toe dat de leerlingen dachten dat de directrice op die manier álles zag.

Kort na haar benoeming als directrice werd Emma Mesdag samen met haar voorgangster uitgenodigd voor een gesprek met Slotemaker de Bruïne, de toenmalige minister van Sociale Zaken. In dit gesprek zou gezocht worden naar mogelijkheden om huisvrouwen te helpen zich aan de door de crisis gewijzigde omstandigheden aan te passen. Dit sloot geheel aan bij de visie van mevrouw Mesdag op het voeren van een huishouden: zij heeft een goede opleiding en deskundige voorlichting voor aanstaande huisvrouwen uit alle lagen van de bevolking altijd een zaak van volksbelang gevonden. Tijdens mijn gesprek met haar laat zij merken niets te moeten hebben van het tegenwoordig heersende idee, dat het doen van de huishouding stom en geestdodend werk is. Integendeel, zij is van mening dat de huisvrouw een zó grote invloed heeft op het gezinsleven, op het economische peil van het gezin en op de geestelijke en lichamelijke gezondheid van alle gezinsleden, dat intelligentie en organisatietalent onontbeerlijke eigenschappen zijn voor deze belangrijke taak. *Met bijzonder weinig hersens kan men op kantoor of fabriek nog een zeer bruikbare kracht worden; maar voor het leiden van een huishouden heb je hersens nodig!* zegt ze gedicteerd. Juist in de jaren dertig werd dit standpunt door de praktijk van het

dagelijks leven vaak op schrijnende wijze bevestigd.

Directrice in oorlogstijd

De dreiging van oorlog werd ook in de huishoudschool verstaan. Er werd geld bijeengebracht voor joodse vluchtelingen uit Duitsland, ontruimingsoefeningen werden gehouden en de kelder van de school werd gereedgemaakt om als schuilkelder dienst te kunnen doen. Veel meisjes volgden de in de school georganiseerde cursussen tot Rode-Kruishelpster. Indien nodig zou het schoolgebouw dienst doen als hulpziekenhuis voor het Rode Kruis.

Emma Mesdag

Tijdens de oorlog werd het onderwijs wel zo goed mogelijk voortgezet, maar de hulp aan ieder die dat nodig had, stond steeds voorop. Zo werd de school een centrum van noodhulpverlening, waaraan in principe de hele schoolbevolking onder leiding van de directrice meedeed: van het maken van matrassen en dekens voor vluchtelingen tot hulp bij kledingverstreking, voedseluitdeling en verpleging van zieken en kinderen in noodtehuizen. De problemen in de school zelf, veroorzaakt door gebrek aan grondstoffen en brandstof, groeiden geleidelijk, terwijl buiten de school de oorlogsellende met de dag toenam. In 1942, het jaar van de evacuatie en de woningafbraak, hielpen alle leerlingen bij de evacuatie van zowel familie en kennissen als wildvreemden. Aan plotse lading uit hun huis gedreven gezinnen werd in het schoolgebouw huisvesting verleend. Tijdens de razzia's overtrof het aantal mannelijke inwoners van de huishoudschool het aantal vrouwen. *We bewéerden wel dat de opleiding in*

de oorlogsjaren gewoon doorging, vertelt mevrouw Mesdag, en we hadden inderdaad ook altijd wat leerlingen. Maar van het onderwijs kwam natuurlijk heel weinig terecht. We waren volop bezig met andere dingen. In de koudste dagen van 1944 waren er dagelijks ruim honderd vaste bezoekers, die zich bij een grote, met turf gestookte kachel konden warmen en een kop soep kregen. Ook liet Emma Mesdag gedurende de hele oorlog joodse vluchtelingen en verzetsstrijders onderduiken in de grote kruipruimte achter de centrale verwarming (die immers toch niet brandde) op de zolderverdieping. Met de turf die ze kreeg voor de kachel beneden zorgde ze ook voor warmte in de ruimte waar de onderduikers zaten. *Daarbij moet je bedenken dat vrouwen in het algemeen een héél groot aandeel hebben gehad in het helpen van onderduikers en piloten. Werkelijk heel groot.*

Toen duidelijk werd dat alle kindertuizen en ziekenhuizen volzaten, werd in februari 1945 op initiatief van Emma Mesdag in het schoolgebouw een noodkinderhuis geopend. *Veel ouders waren op voedseltochten onderweg gestorven. Anderen kwamen wel weer thuis, maar dusdanig verzwakt, dat ze onmogelijk voor de kinderen konden zorgen. Zo kwamen ze bij ons in de huishoudschool.* Het duurde lang voordat er in de school opgewekte, gezonde en levenslustige kindertjes rondliepen en -kropen, maar het lukte! Van bruine zandzakjes, bedoeld om als baricade te dienen, werden door de schoolbevolking kinderklaren gemaakt. *En als die kinderen een beetje opgeknappt waren en naar buiten konden, dan zag ik ze vanuit mijn kamer aankomen, een hele bruine kudde... gehuld in zandzakjes...*

De dag voor de capitulatie, 4 mei 1945, werd er een groep Binnenlandse Strijdkrachten in de school gestationeerd. Bij elkaar waren er toen een kleine vijfhonderd mensen per dag, die voor hun eten afhankelijk waren van de school en van het organisatietalent van de directrice. Als ik haar vraag of dat niet een hele chaotische toestand was, antwoordt ze: Ik kon goed organiseren. Ik ben nou eenmaal een bezig mens.

Pas tegen de zomer liep de school langzaam leeg en in september 1945 werd het reguliere onderwijs hervat.

Een nieuw tijdperk

In de voorzomer van 1951 maakte Emma Mesdag een reis door de Verenigde Staten om het hoger onderwijs in de huishoudwetenschappen te bestuderen en daarnaast lezingen te houden. De belangrijkste reden voor

haar reis was het in Amerika doorgebroken inzicht, dat het meewerken van het hele gezin in de huishouding een nieuw verantwoordelijkheidsgevoel gaf en dat de gezinsleden zichzelf tekort deden in het verwerven van kennis als men de huisvrouw alles alleen liet doen.

Uiteraard had dit veel te maken met het feit, dat in die tijd veel vrouwen in Amerika ook buitenshuis werkten. In Nederland was het nog lang niet zover. Hier werd het buitenshuis werken van gehuwde vrouwen zowel door de politiek als de maatschappij verworpen en het traditionele gezinsdenken vierde nog hoogtij. Mevrouw Mesdag over deze opvattingen in een interview in 1953: *Hier is de huisvrouw er maar al te vaak trots op om de sloof te zijn van haar gezin. In Amerika is zij dat niet. En in 1955 verklaart zij: Het huwelijk is een gemeenschappelijke onderneming, waarin ieder het zijne doet. En ook al bepaalt de man zich grotendeels tot geld verdienen, de tijden zijn toch voorbij, dat de man een heel ander leven leidde dan zijn vrouw, dat hij alleen maar thuiskwam om te eten (of afbelde!), en dat de kinderen alleen maar opgepoetst aan hem vertoond werden.*

De huishoudschool beleefde een periode van grote bloei. Men legde zich enthousiast toe op vernieuwing en verbetering van het onderwijs, hierbij geïnspireerd en beïnvloed door de inzichten en werkmethoden van mevrouw Mesdag. Een voorbeeld: vijf keer per week kwamen er tachtig mensen in de huishoudschool voor een warme maaltijd, die bereid werd door de leerlingen, die zo leerden opgewassen te zijn tegen 'massawerk'. Maar na achtenveertig jaar aan de school verbonden te zijn geweest en weer aan de vooravond van een geheel nieuw tijdperk werd het tijd de scepter over te dragen aan een nieuwe generatie. Per 1 maart 1960 ging Emma Mesdag met pensioen. Dit betekende niet dat zij ook inderdaad stopte met werken; zij nam zitting in allerlei commissies op het gebied van de huishoudelijke voorlichting en zat nog tot ver in de jaren zeventig in de redactie van het tijdschrift *Ons Gezin*, de opvolger van *Huishouden van Nu*.

Voltooid verleden tijd

Emma Mesdag is nu de oudste bewoner van de serviceflat waarin zij woont. Opmerkelijk viel vertelt ze over haar leven en werk. De immense maatschappelijke veranderingen die zij

meegemaakt heeft, beschouwt ze niet allemaal als een verbetering. Maar, zegt zij, *in 't algemeen is er door de nieuwe technische mogelijkheden sprake van vooruitgang. Als je nou bedenkt, dat onze grote meren uitgegraven zijn met de hand en de schop...*

En over de jaren vijftig: *ik noemde me in die tijd natuurlijk geen feminist, maar vechten voor de rechten van de vrouw, dat vond ik een noodzakelijkheid. De veranderende verhoudingen tussen man-*

nen en vrouwen en tussen kinderen en ouders vindt Emma Mesdag zeer positief.

Het huishoudonderwijs, zoals dat tientallen jaren in Den Haag gegeven werd, bestaat niet meer. *Voltooid verleden tijd*, zegt Emma Mesdag zonder een zweem van nostalgie. Over het leven in de serviceflat is zij heel tevreden. Enthousiast vertelt zij bijvoorbeeld over de culturele commissie van het huis, die onder andere twee keer per jaar een excursie voor de bewoners organiseert. Zij bezoekt culturele koffieochtenden in de bibliotheek en lezingen van de Soroptimisten, een internationale organisatie van vrouwen in beroep en bedrijf, waar zij al vele jaren bij aangesloten is. Iedere dag leest zij uitgebreid de krant en kiest met zorg de televisieprogramma's uit die ze wil zien. *Tot en met Nova en dan ga ik naar bed.*

Dat zij zo'n hoge leeftijd bereikt heeft, vindt mevrouw Mesdag wel bijzonder, maar ze aanvaardt het, zoals ze haar leven lang aanvaardt heeft wat op haar weg kwam. *In beweging blijven!* is haar devies, en dat zowel met je hersens als met je benen!

Jammer vindt Emma Mesdag het, dat ze geen generatiegenoten meer heeft. Ach, zegt ze, *oude vrienden zijn natuurlijk allemaal al lang heengegaan, hè. Maar in huis heb ik allerlei aardige connecties, al zijn ze dan jaren jonger...*

Anneke Linders

Anneke Linders schrijft een dissertatie over vrouwelijke parlementariërs tussen 1945 en 1956.

Ik noemde me in die tijd natuurlijk geen feminist, maar vechten voor de rechten van de vrouw, dat vond ik een noodzakelijkheid

Kracht van vrouw en taal

Marije Groos

A. Agnes Sneller

MET MAN EN MACHT

Analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd. Kok Agora, Kampen, 1996. ISBN 90 391 0725 4. f 54,00

De ideale mens in de Renaissance is volgens het *Lexicon van literaire termen* (1986) "de wereldwijze, universeel ontwikkelde zelfbewuste man van smaak". Na lezing van het proefschrift van Agnes Sneller, *Met man en macht. Analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd*, blijkt dat deze definitie nodig aan herziening toe is; ook vrouwen als Tesselschade Roemers en Anna Maria van Schurman blijken onder de term 'ideale Renaissance-mens' te vallen.

Met man en macht bevindt zich op het snijpunt van de disciplines taalkunde, letterkunde en geschiedenis: door analyses van het taalsysteem en -gebruik in teksten van zeventiende-eeuwse literatoren wordt zicht verkregen op vrouwen in de vroegmoderne tijd, hun plaats in de samenleving en de wensen en gedachten die over hen heersten. Ook wordt duidelijk dat in de literaire canon teksten van vrouwen bijgeschreven dienen te worden. Sneller analyseert vanuit de gedachte dat de lezer, en niet de auteur, betekenissen geeft aan een tekst. Door vanuit genderperspectief de teksten te lezen en te interpreteren, worden heersende gedachten en ideeën met betrekking tot vrouwen en vrouwelijkheid van hun vanzelfsprekendheid ontdaan.

In het eerste gedeelte van het boek worden enkele gedichten van Tesselschade Roemers geïnterpreteerd. Tot voor kort werd deze vrouw vooral genoemd als lid van een literaire elite, zonder dat aan haar werk zelf aandacht werd besteed. Snellers analyse maakt duidelijk dat de gedichten van Roemers keurig aan de normen voldoen die in die tijd voor poëzie golden en dat haar werk dus ten onrechte buiten het zicht van haar collega-dichters én buiten het blikveld van hedendaagse literatuurcritici is gevallen.

Ook het beeld van de alom geprezen Anna Maria van Schurman wordt bijgesteld: door (mannelijke) tijdgenoten binnen de 'bonae literae' aan het woord te laten, wordt duidelijk dat Van Schurman weliswaar bejubeld werd, maar dat zij niet als voorbeeld voor andere vrouwen zou kunnen dienen, of in de woorden van Cats: "Eén bloeme, soo men seyt, en maekt geen roose-krans". Zij was een uitzondering op de regel dat een vrouw het best op haar plek was als een deugdzame echtgenote die in alle opzichten van haar man afhankelijk was. Zelfs een vrouwelijke tijdgenoot, Johanna Hoobius, ziet geen mogelijkheid tot identificatie met de door haar zo bewonder-

de vrouw en zoekt de bestemming van de vrouw in huis: "Is niet een wijse Vrouw een gave van den Heere / Sy is haer huys een vreugt, en hout haer Man in eere." Het beeld van een geleerde vrouw die slechts achter een schot de colleges aan de universiteit mocht volgen, is in dit opzicht veelzeggend; haar talent kon men niet negeren, maar er moest wel een muurtje omheen gezet worden, opdat ander "vrouwgetimmer" niet op het idee zou kunnen komen om ook te kiezen voor de wereld van wetenschap en kunst en voor de ongehuwde staat.

Interessant is de vraag hoe Anna Maria van Schurman zelf met haar uitzonderingspositie om is gegaan. Zij lijkt zich goed te hebben bewegen binnen de conventies van haar tijd: de gedichten die vooral gelegenheidswerken of religieus-didactisch zijn, passen netjes binnen het verwachtingspatroon voor vrouwen. Op wetenschappelijk gebied daarentegen wierp Van Schurman wel enkele barrières omver; in haar *Dissertatio*

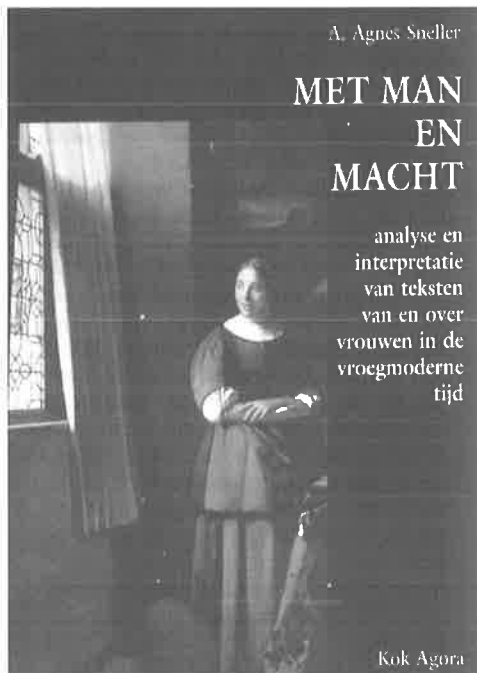
zette zij veertien argumenten uiteen voor de stelling dat vrouwen geschikt zijn om wetenschap te bedrijven. Toch bleef zij steeds 'de ander'. Een kring van vrouwen in de wetenschap wist zij niet om zich heen te krijgen.

In het laatste deel van het boek worden enkele werken van 's lands populaire dichter Jacob Cats onder de loep genomen. Sneller laat treffend zien dat Cats' werk geen doorkijkjes biedt op het dagelijks leven in de zeventiende eeuw, maar dat Cats een ideaalbeeld uiteenzette waaraan een vrouw in de ogen van een man moest voldoen. Zo betekent het woord 'vryhey' voor een mannelijk personage dat hij mag kiezen wie hij tot echtgenote wil, de vrouwelijke tegenspeelster heeft slechts de 'vrijheid' om haar maagdelijkheid bewaren opdat zij als maagd het huwelijk in kan gaan.

Een punt van kritiek zou kunnen zijn dat de kleine selectie die Sneller heeft gemaakt uit het scala van teksten dat ons uit de zeventiende eeuw is overgeleverd, geen volledig beeld geeft van

het gedachtegoed van de zeventiende eeuw. Al in de inleiding echter verantwoordt Sneller haar keuze: zij pretendeert niet een algemeen beeld te geven van de vroegmoderne tijd, maar wil laten zien dat in de taal allerlei wensen, ideeën en veronderstellingen verborgen zitten die de politieke, godsdienstige en cultureel-maatschappelijke visies in een samenleving weerspiegelen. De liefhebber van het werk van vaderje Cats of Huygens moet dit goed bedenken tijdens het lezen van dit boek als hij of zij niet al te teleurgesteld wil raken in zijn of haar geliefde schrijver. Maar dat het beeld dat wij hebben van onze geliefde zeventiende-eeuwers enige aanvullingen behoeft, is een zaak die door dit proefschrift onomstotelijk is aangetoond.

Marije Groos is neerlandica en redactrice van *Historica*. Momenteel is zij onderzoeksassistente aan de RUL.

Sekse en maatschappelijk werk 1890-1950

Berteke Waaldijk

HET AMERIKA DER VROUW

Sekse en geschiedenis van maatschappelijk werk in Nederland en de Verenigde Staten (Wolters-Noordhoff, Groningen 1996).

Welke rol speelde sekse in de geschiedenis van het maatschappelijk werk in de periode 1890-1950? Dat is de centrale vraag in het proefschrift van Berteke Waaldijk. Zij onderzoekt welke beelden van maatschappelijk werk en welke beelden van vrouwen en vrouwelijkheid er in die tijd bestonden en hoe die twee zich tot elkaar verhielden. Zij vergelijkt daarvoor twee landen, Nederland en de Verenigde Staten. De vergelijking wordt uitgewerkt aan de hand van drie punten die meteen de drie delen van het boek vormen: de historische legitimaties die aan het nieuwe beroep maatschappelijk werk gegeven werden, de opleidingen voor maatschappelijk werk die in de negentiger jaren ontstonden en de discussies over de verhouding tussen individueel maatschappelijk werk en de rol van de staat.

In deel een komt de ontstaansgeschiedenis van het nieuwe beroep aan de orde. Vanaf de negentiger jaren van de 19e eeuw werd in Nederland en de Verenigde Staten een begin gemaakt met de professionaliteit van maatschappelijk werk. Het maatschappelijk werk ontstond als vak en vrouwen speelden daarbinnen een grote rol. In beide landen deden de pioniers van het vak een beroep op het verleden om hun vak te legitimeren. Maar daarnaast waren er grote verschillen.

In de Verenigde Staten ontwikkelden de vrouwelijke pioniers van het maatschappelijk werk hun vak in nauwe relatie met wetenschap en politiek. Opvallend is dat sekse in hun beschouwingen geen expliciete rol speelde. Anders gezegd, het maatschappelijk werk werd niet aan vrouwen en vrouwelijkheid gekoppeld.

In Nederland kwam de professionaliteit van het maatschappelijk werk vergeleken bij de Verenigde Staten laat op gang. Hier bleef - en dat duurde tot 1940 - de betekenis van vrouwen, vrouwelijkheid en vrouwenbeweging in het vak centraal staan. Maatschappelijk werk werd door de pioniers van het vak opgevat in termen van dienstbaarheid en opoffering en daarmee expliciet gekoppeld aan vrou-

wen. Het ontwikkelen van een visie op de sociale rol van de staat werd overgelaten aan wetenschappers en politici, de mannen dus. In dit kader is het dan ook niet verbazingwekkend dat de vrouwenbeweging in Nederland grote belangstelling opvatte voor het maatschappelijk werk. Maatschappelijk werk werd door haar opgevat als werk waarvoor vrouwen bij uitstek geschikt waren en dat zou leiden tot vrouwenemancipatie.

Na '45 komt in Nederland de professionaliteit van het maatschappelijk werk pas goed op gang. En dan verdwijnt ook in Nederland de nadruk op het seksespecifieke karakter van het maatschappelijk werk en daarmee de band met de vrouwenbeweging. Helaas komt de periode na '45 in dit deel maar zeer kort aan de orde. Wat mij betreft had deze periode nog wat meer uitgewerkt mogen worden, juist omdat er in die periode in Nederland sprake was van een grote omslag.

In het tweede deel wordt de betekenis van sekse in de geschiedenis van de opleidingen voor maatschappelijk werk besproken. In de jaren '90 ontstonden in Nederland en de Verenigde Staten de eerste scholen voor maatschappelijk werk op initiatief van vrouwen. In beide landen moesten de vrouwen opboksen tegen de wijd verbreide opvatting dat vrouwen en professionaliteit elkaar uitsloten. Maar verder waren er grote verschillen tussen de twee landen.

In de Verenigde Staten streefden de scholen veel eerder en explicieter naar een professionele opleiding met als gevolg dat er meer mannen, als leerling én als docent, aangetrokken werden. De aan de scholen opgeleide maatschappelijk werkers verwierpen de associatie van hun vak met de traditionele vrouwenrol. Hun grote angst was dat deze associatie de status van het vak alleen maar zou verlagen.

In Nederland daarentegen werd door de scholen de traditionele vrouwenrol benadrukt. Maatschappelijk werk werd beschouwd als een vak voor vrouwen met als gevolg dat uitsluitend vrouwen de opleidingen bezochten. Na '45, zoals in deel een al is aangekondigd, komt de grote omslag: maatschappelijk werk wordt losgekoppeld van de traditionele vrouwenrol. Ook hier wordt naar mijn smaak de grote verandering te weinig uitgewerkt.

In het derde deel laat de onderzoekster aan de hand van discussies binnen het maatschappelijk werk zien dat in Nederland en in de Verenigde Staten de methodiek van het maatschappelijk werk vooral door vrouwen is ontwikkeld. De vrouwen probeerden hierbij

een combinatie van theorie en praktijk, van 'voorkómen' en 'genezen' van sociale problemen toe te passen. Volgens Waaldijk hebben zij daarmee de basis gelegd voor de professionaliteit van het maatschappelijk werk. Maar ook in dit deel doemen verschillen tussen beide landen op.

In de Verenigde Staten vatten maatschappelijk werkers sociale wetgeving (voorkómen) en individueel maatschappelijk werk (genezen) niet op als tegenstelling. Zij wezen telkens op de onverbreekelijke band tussen sociale wetgeving en 'social case work'. Volgens Waaldijk droegen zij zo bij aan de opbouw van de Amerikaanse verzorgingsstaat, iets wat door historici lange tijd is genegeerd.

In Nederland hielden de maatschappelijk werkers zich vóór '45 niet bezig met de plaats van het individueel maatschappelijk werk in de sociale politiek. Individueel maatschappelijk werk werd gezien als politiek neutraal. Na '45 vond ook op dit gebied de grote omslag plaats. Ten tijde van de wederopbouw kreeg maatschappelijk werk een centrale plaats in de politieke discussies over de sociale zekerheid. Individueel maatschappelijk werk werd uiteindelijk geaccepteerd als onderdeel van de verzorgingsstaat. De oprichting van het Ministerie van Maatschappelijk Werk in 1952 illustreert dit.

De vraag waarom in Nederland juist in de periode van de wederopbouw de grote verandering plaatsvond komt in dit derde deel expliciet aan de orde. Blijkbaar is dit een bewuste keuze geweest, die helaas niet van te voren door de schrijfster aangekondigd is.

Met dit proefschrift heeft Waaldijk willen voorzien in een leemte. Zij is daarin mijns inziens ruimschoots geslaagd. De vergelijkende methode maakt dat het onderwerp meer diepgang krijgt dan wanneer bijvoorbeeld alleen Nederland onderzocht was. Puntje van kritiek is dat de onderzoekster hier en daar in nogal omslachtige bewoordingen haar redeneringen uiteenzet. Maar dat is zeker niet in het gehele boek het geval. Én, zoals al eerder gesteld, de periode na '45 had wat mij betreft in deel een en twee wat uitvoeriger aan de orde gesteld mogen worden. Dat neemt niet weg dat het een zeer interessant proefschrift is geworden dat voortgekomen lijkt te zijn uit een grote (persoonlijke?) betrokkenheid bij het maatschappelijk werk.

Trees Moll

Trees Moll is docent geschiedenis aan de Hogeschool Holland te Diemen

Netwerken op het kruispunt van letterkunde & vrouwenstudies

Het begon allemaal tijdens het landelijk congres *Vrouwenstudies/Gender-studies* in de herfst van 1993. Enkele literatuurwetenschappers die daar aanwezig waren, bespraken hun onvrede over het feit dat er in de neerlandistiek nog zeer weinig feministische benaderingen bestonden en dat de wetenschappers die zich hiermee bezighielden weinig van elkaar afwisten - dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de historici. Men besloot daarom een informeel werkverband op te richten dat twee keer per jaar bij elkaar zou komen. Het doel daarvan zou zijn vruchtbare wetenschappelijke gesprekken te voeren, informatie uit te wisselen, contacten op te bouwen, elkaar te ondersteunen en te inspireren, en genderstudies in de letteren en vrouwenstudies te stimuleren. Het verband werd *Werkverband Vrouwenstudies, neerlandistiek, Literatuurgeschiedschrijving* gedoopt, om een interdisciplinaire aanpak te bevorderen en om iedereen die zich met één of meer van deze vakgebieden bezighield de gelegenheid te geven zich aan te sluiten. Maaïke Meijer (neerlandicus en literatuurwetenschapper) en Marianne Vogel (neerlandicus en germanist) waren bereid de coördinatie van het Werkverband op zich te nemen en organiseerden een eerste studiedag in Utrecht op vrijdag 18 februari 1994. Eenentwintig vrouwen waren aanwezig. 's Morgens presenteerde iedereen

zich met eigen onderzoek en eigen interesses, 's middags werden concreet de voor- en nadelen besproken van de toen pas verschenen literatuurgeschiedenis *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis* (hoofdredactie M.A. Schenkeveld-Van der Dussen). Er werd gedebatteerd over in hoeverre in dit boek vrouwen beter geïntegreerd waren dan in andere literatuurgeschiedenissen en welke beelden gereproduceerd dan wel herschreven werden. Men vroeg zich af in hoeverre het mogelijk was een werkelijk vrouwvriendelijke literatuurgeschiedenis te schrijven, en of die alleen over vrouwen of ook over mannen zou moeten gaan. Ook werd gepraat over het genre van de literatuurgeschiedenis op zich, over de ideologie achter de constructie van een nationale literatuur, over het principe van de uitsplitsing in hoge en lage literatuur, over selectiemechanismen en de voor- en nadelen van een literatuurcanon. De deelnemers aan de studiedag waren het er na afloop over eens dat het Werkverband zeker voortgezet moest worden, waarbij het debat over een vrouwvriendelijke literatuurgeschiedenis één van de aandachtspunten moest blijven.

Vervolgens werden er in vaste regelmaat twee studiedagen per jaar gehouden, in oktober en maart, steeds op een vrijdag in Utrecht. Inmiddels hebben zich meer dan zeventig geïnteresseerden gemeld als lid van het Werkverband; het aantal deelnemers aan de - kosteloze - studiedagen ligt tussen de twintig en de veertig. Er zijn ook verschillende mannen lid van het Werkverband en dat aantal zouden wij graag nog vergroten. De studiedagen zijn toegankelijk voor leden en niet-leden die geïnteresseerd zijn of zich bezighouden met onderzoek dat onder de naam van het Werkverband valt. Op elke studiedag worden 's morgens en aan het begin van de middag rond één zwaartepunt verschillende lezingen gehouden, steeds gevolgd door co-referaten en discussies, waarna geëindigd wordt met een algemene discussie over allerlei problemen. Tussendoor wordt gezamenlijk geluncht, en de dag wordt om 16.00 afgerond in een vast café, waar men de kans heeft nieuwe contacten aan te knopen, elkaar beter te leren kennen en nieuwtjes te horen. Uit de reacties van deelnemers blijkt dat de studiedagen inderdaad zeer vruchtbaar en inspirerend zijn; er begint geleidelijk aan een hecht netwerk te ontstaan.

Om te laten zien over welke onderwerpen er in de afgelopen jaren is gedebatteerd, volgen een paar voorbeelden van titels van lezingen: *Indië herzien; naar een andere*

benadering van Nederlands-Indische teksten (Pamela Pattynama), *De taal der liefde - van vrouwelijke auteurs in de 17e en 18e eeuw* (Riet Schenkeveld-Van der Dussen), *Realisme en ideologie. Schrijfsters rond 1915 en de reactie op de vrouwenbeweging* (Erica van Boven), *Heeft de Scandinavische literatuurgeschiedenis een gender* (Petra Broomans), *Literatuurgeschiedenis en homosociale strijd* (Yasco Horsman), *Over auteurs met een averechtse verhouding tot de canon en de gevolgen voor de canonisering van het werk; Fristzi Harmen van Beek en Gerard Reve* (Annie van den Over), *Dwalen door Utopia. Utopiaverhalen in de vroegmoderne tijd* (Agnes Sneller), *De heldinnenbrief in de Nederlandse letterkunde, met speciale aandacht voor het beeld van Helena van Troje* (Olga van Marion).

Alhoewel een aantal deelnemers er in het begin sterk voor was zo snel mogelijk concrete plannen te maken voor het schrijven van een vrouwvriendelijke literatuurgeschiedenis, is dit plan langzamerhand wat meer op de achtergrond geraakt. De kwestie blijkt uiterst gecompliceerd te zijn en de ideeën hierover lopen sterk uiteen. Daarom is nu besloten om te beginnen met het publiceren van een themanummer in een wetenschappelijk tijdschrift over één specifieke kwestie: gender & poëtica. Over dit onderwerp zijn al een aantal lezingen gehouden, en de afgelopen studiedag van vrijdag 11 oktober was er speciaal aan gewijd. Met het bundelen van een aantal lezingen over gender & poëtica als themanummer zal het Werkverband zich voor het eerst naar buiten toe presenteren.

Alle geïnteresseerden worden bij deze van harte uitgenodigd een kijkje te komen nemen op onze zevende studiedag, die op 11 april 1997 gehouden zal worden. Wie lid wil worden en op de mailinglijst wil staan - men ontvangt dan een verslag van elke gehouden studiedag en het programma met datum en plaats voor de volgende - kan zich melden bij:

dr. Erica van Boven
Vakgroep Neerlandistiek
Rijksuniversiteit Groningen
Postbus 716
9700 AS Groningen
tel. 050-3635863

dr. Marianne Vogel
Rissener Dorfstrasse 31
D-22559 Hamburg
tel. 00-49-40-811503

Marianne Vogel

Boeken in 't kort

Jeanet van Omme, Annemarie Aalders en Vilan van de Loo
REBELS BINNEN DE REGELS
Het vrouwendispuut Arktos, 1917-1997
Verloren, Hilversum, 1997.
f 25,00

In februari 1997 zal een nieuw Tipje van de Sluier, deel II verschijnen. *Rebels binnen de regels. Het vrouwendispuut Arktos 1917-1997* bevat interviews met ruim dertig vrouwelijke corpsstudentes die tussen 1917 en 1997 studeerden en lid waren van het roemruchte Arktos, een dispuut van de Algemeen Vrouwelijke Studenten Vereniging, de AVSV. Voormalige en huidige studentes vertellen openhartig over de betekenis van hun studie, over vrouw-zijn, over werken in combinatie met zorgtaken, over hun uiterlijk en dat van andere studentes, over mannen en het huwelijk, over vrouwenemancipatie en over andere maatschappelijke ontwikkelingen. De biografische portretten die zo geconstrueerd konden worden, zijn boeiende voorbeelden van oral history.

Of de visies en zelfbeelden die hier naar voren komen ook representatief zijn voor andere studerende vrouwen in Nederland, is een vraag die nieuw en uitgebreid onderzoek vergt. Als eerste belangrijke aanzet daartoe verschijnt *Rebels tussen de regels*.

Anna Maria van Schuurman
VERHANDELING OVER DE AANLEG VAN VROUWEN VOOR WETENSCHAP
Stichting Uitgeverij Xenos, Groningen, 1996. f 22,50

De eerste Nederlandse vertaling van de Dissertatio (1641) van Anna Maria van Schuurman waarin zij de stelling verdedigt dat vrouwen zich wel degelijk met wetenschap kunnen en mogen bezighouden. Het boek bevat tevens de vertaling van de correspondentie die Anna Maria van Schuurman met de Leidse theoloog André Rivet over hetzelfde onderwerp voerde. In een uitgebreide inleiding gaat dr. A.C.M. Roothaan onder meer in

op haar veelbewogen leven, bespreekt ze de plaats die Van Schuurman in haar tijd en in vergelijking met andere vooruitstrevende tijdgenoten inneemt, en stelt ze Van Schuurmans keuze voor de specifieke vorm van haar pleidooi aan de orde.

Marijke Barend-van Haften
OP REIS MET DE VOC. DE OPENHARTIGE DAG-BOEKEN VAN DE ZUSTERS LAMMENS EN SWELLENGREBEL
Walburgpers, Zutphen, 1996.
f 49,50

Becommentarieerde reisverslagen van drie vrouwelijke passagiers van VOC-schepen uit de achttiende eeuw. Beschreven wordt het leven aan boord: de maaltijden, de spelletjes om de tijd te verdrijven, de zeeziekte en de eerste indrukken van het leven aan de Kaap.

Marianne Waldekker
DE NATIONALE VROUWENTENTONSTELLINGEN 1898-1948 EN HUN VOORGESCHIEDENIS: EEN GEANNOTEEERDE BIBLIOGRAFIE
f 7,50 (incl. verzendkosten) op gironummer 193064, t.n.v. Raffia Vrouwenbulletin KUN te Nijmegen o.v.v. 'Bibliografie Nationale Vrouwententoonstellingen'.

Bibliografie met publicaties over de drie grote Nationale Vrouwententoonstellingen die in Nederland gehouden zijn in 1898, 1913 en 1948 te Den Haag en Amsterdam. Ook kleinere tentoonstellingen die hieraan voorafgingen, zijn opgenomen: Delft (1871) en Leeuwarden (1878). Bovendien is er ook literatuur vermeld over vrouwententoonstellingen in het buitenland die als voorbeeld dienden voor de Nederlandse tentoonstellingen, zoals de vrouwenafdeling van de wereldtentoonstelling van Chicago (1893).

Elsbeth Etty
LIEFDE IS HEEL HET LEVEN NIET. HENRIËTTE ROLAND HOLST 1869-1952.
Balans, Amsterdam, 1996.
f 85,00

Biografie van Henriëtte Roland Holst. In dit proefschrift

beschrijft Etty vooral het politieke leven van Roland Holst.

Mineke Bosch
DE MODERNE MENS EN DE VROUW. DE BIOMEDISCHE WETENSCHAPPEN EN DE 'DUBBELE ERFENIS VAN DE VERLICHTING'
Stichting Beheer IISG, Amsterdam, 1996. f 19,90

Bundel lezingen gehouden in het kader van het project Vrouwen- en genderstudies aan de Rijksuniversiteit Limburg met bijdragen van Mineke Bosch, Pamela Pattynama, Veronica Vasterling, Lies Wesseling en Selma Sevenhuijsen.

Lotte van der Pol
HET AMSTERDAMS HOERDOM. PROSTITUTIE IN EEN VROEGMODERN STEDELIJKE SAMENLEVING 1650-1800
Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1996. f 49,90.

Prostitutie paste niet in het beeld van Amsterdam in de Gouden Eeuw en is in de officiële geschiedschrijving doodgezwegen. Dit proefschrift gaat over de prostitutie maar tegelijkertijd ook over het leven aan de onderkant van de samenleving.

Jantine Oldersma
DE VROUW DIE VANZELF SPREEKT GENDER EN REPRESENTATIE IN HET NEDERLANDSE ADVIESRADENSTELSEL
DSWO Press, Rijksuniversiteit Leiden, 1996. f 56,95

In deze studie wordt ingegaan op de politieke beginselen die het stelsel hebben gevormd en de hedendaagse opvattingen daarover. Hoe passen vrouwen in opvattingen over representatie? Waarom worden zo weinig vrouwen gevraagd? Door middel van een enquête onder alle leden van adviesraden en een aantal casestudies poogt de auteur op deze en andere vragen een verhelderend licht te werpen op de 'schemerzone' van de Nederlandse politiek.

George Duby
EDELVROUWEN IN DE TWAALFDE EEUW

Bert Bakker, Amsterdam, 1997. f 45,00

Aan de hand van uiteenlopend materiaal, waaronder literaire en filosofische teksten, maar ook beeldhouwwerken schetst Duby de maatschappelijke en economische positie van de vrouw. Dan blijkt dat haar invloed in de praktijk verder te reiken dan het overgeleverde mannelijke ideaalbeeld ons wil doen geloven.

Hella van de Velde
VROUWEN VAN DE PARTIJ DE INTEGRATIE VAN VROUWEN IN POLITIEKE PARTIJEN IN NEDERLAND
DSWO Press, Rijksuniversiteit Leiden, 1997, f 58,60

Vrouwen van de partij beschrijft en analyseert de participatie van vrouwen in de Nederlandse politieke partijen vanuit een historisch perspectief vanaf de introductie van het kiesrecht voor vrouwen. Het boek gaat uitgebreid in op de ontwikkelingen die tussen 1919 en 1990 plaatsvonden rond een aantal thema's: de in de partijen dominerende visie op de politieke vertegenwoordiging van vrouwen, het numerieke aandeel van vrouwen in partijfuncties, de positie van vrouwen in de partijorganisaties, de geschiedenis van de partijgebonden vrouwenorganisaties en de recruitering en selectie van vrouwelijke kandidaten voor politieke functies.

Christine de Pizan.
DE DROOM VAN CHRISTINE.
Nederlandse vertaling en inleiding: Drs. Albertine Pontfoort. Historische Uitgeverij Rotterdam, 1995.

L'Avison de Christine is het tweede werk van Christine de Pizan. Het is evenals De Stad der Vrouwen (eerste vertaling) in 1405 geschreven. De Droom is een allegorisch prozawerk in drie delen. In het eerste deel gaat over de geschiedenis van Frankrijk, het tweede deel handelt over de wetenschappen van de klassieke natuurfilosofie en het derde deel is overwegend autobiografisch.

Zonneke Matthée

Oproep

Vrouwenarbeid in Haarlem 1898-1998

Gezocht t.b.v. onderzoek voor tentoonstelling, boek en lessenserie **enthousiaste medewerksters**, voor het doornemen van de bestaande literatuur over de geschiedenis van Haarlem op relevante gegevens en/of het verrichten van archiefonderzoek.

Voor studenten geschiedenis eventueel als stage.

Inlichtingen: Jannie Poelstra, UVA 020-5254467 of 023-5343513.

Agenda

Is lesbos een eiland?

Debat over de verhouding tussen 'het lesbische' en vrouwen in verschillende culturen en periodes.

Een viertal recente, vernieuwende publicaties over dit thema is de aanleiding om de auteurs daarvan publiekelijk met elkaar in gesprek te brengen:

Irene Costera Meijer over de betekenis van 'het lesbische' voor de tweede feministische golf - *Het persoonlijke wordt politiek* (1996).

Myriam Everard over concepten van sekse in relatie tot 'het lesbische' in de vroegmoderne tijd- *Ziel en zinnen* (1994).

Geertje Mak over feminisme, 'mannelijkheid' en 'het lesbische' rond 1900 in Europa - *Mannelijke vrouwen* (1997).

Gloria Wekker over mati-werk en de opvattingen over seksualiteit en sekse bij Creoolse vrouwen - *Ik ben een gouden munt* (1994)

Programma

- 15.00 Ontvangst
15.15 Korte presentatie door elk van de sprekers, met de mogelijkheid tot het stellen van korte vragen
16.30 theepauze
16.45 Debat tussen sprekers en met het publiek
17.30 Afsluiting met borrel & bruis
Datum: vrijdag 4 april,
15.00 - 18.00

Plaats: Academiegebouw Utrecht, zaal 0.16

Toegang: Gratis

Boekenstand van Savannah Bay aanwezig

Organisatie: Uitgeverij Boom i.s.m. Vakgroep Vrouwenstudies Letteren van de Universiteit Utrecht en Savannah Bay

Summer School

Van 18 augustus tot 6 september 1997 wordt de European Summer School in Women's Studies in Dortmund en Bielefeld gehouden. Thema: 'European Women's Studies from multicultural and interdisciplinary perspectives'.

Inlichtingen. Noise, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht. tel. 030-2536013.

Vrouwelijke kunstenaars 17de/18de eeuw

O.l.v. Els Kloek inventariseert een Utrechtse werkgroep alle beeldende kunstenaressen die in deze periode in de Noordelijke Nederlanden werkzaam zijn geweest. Het onderzoek zal (onder voorbehoud) op 21 maart 1997 in Utrecht worden gepresenteerd. Inl. 030-2536451 of 020-6756333.

Studiemiddag over de dissertaties van Lotte van der Pol en Agnes Sneller

Thema: de sociaal-economische benadering binnen vrouwengeschiedenis (V.d. Pol) en het lezen van teksten (Sneller).

Datum: 25 april 1997, tijd 14.00 te Utrecht.

IIAV blijft bestaan

De minister heeft afgezien van zijn voorstellen om het IIAV samen met andere organisaties voor emancipatie te laten fuseren tot één instelling. Reden: de nadelige invloed die het zou kunnen hebben op het verzamelen en informeren van derden over de geschiedenis van de vrouwenbeweging.

IIAV op Internet

Sinds kort heeft het IIAV een rechtstreekse aansluiting op Internet <http://www.iiav.nl>, waarbij onder andere de database van het IIAV online toegankelijk is geworden. Onlangs is de **activiteitenagenda** toegevoegd; een chronologisch overzicht van landelijke, regionale en lokale activiteiten: congressen, discussiebijeenkomsten, studiedagen, manifestaties en tentoonstellingen. Wekelijks worden de nieuw binnengekomen evenementen toegevoegd. De activiteiten kunnen per e-mail **agenda@iav.nl** aangemeld worden.

Expositie

Heksenhaat en toverkolder als historisch verschijnsel.

T/m 20 april 1997 in Museum 't Oude Huis, Zoetermeer.

Open wo.,za., zo. van 13.00 - 16.00 u.

Sluiers Ontsluierd

Sluiers bedekken niet alleen, maar ont-hullen ook veel over de dragers en draagsters. In Nederland was in de zeventiende eeuw de huik, een kledingstuk dat zowel door mannen als door vrouwen over het hoofd werd gedragen, een teken van rouw. Ook in het oude Griekenland en Egypte droegen men sluiers. Moslimvrouwen laten door het dragen van een sluier zien dat ze moslim zijn.

Tot half mei in het Rijksmuseum voor Volkenkunde In Leiden.

Streekdracht en mode

Naast traditionele klederdracht wordt ook modieuze vrouwenkleding van eind vorige en begin deze eeuw tentoongesteld.

Tot eind 1997 in het Limburgs Museum in Venlo.

Rijksmuseumdag 'Voorbeeldige Vrouwen'

Op 25 april 1997 organiseert het Rijksmuseum een dag over het thema 'voorbeeldige vrouwen'. Inl. Bureau Evenementen, Postbus 74888, 1070 DN Amsterdam, 020-6732121.

Wezen en boefjes

Kinderhuizen in terugblik

Overzicht van de kindertehuizen in Nederlandse tehuizen. Niet alleen het leven van weeskinderen staat hierin centraal, maar ook de (her)opvoeding van verwaarloosde en criminele kinderen.

Onbekende schilderijen geven met vele gebruiksvoorwerpen en oude filmfragmenten een indringend beeld van het leven van weesmeisjes en -jongens.

Tot 4 mei 1997 in het Museum voor Moderne Kunst in Arnhem.

Personalialia

Dr. I. Stambuis, universitair docent aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, heeft de History of Women in Science Prize gewonnen. Zij kreeg deze Amerikaanse wetenschapsprijs naar aanleiding van haar artikel over de Groningse Tine Tammes (1871-1947), de tweede vrouwelijke hoogleraar in Nederland. Stambuis is docent in de geschiedenis van de wiskunde en natuurwetenschappen.

6 december j.l. heeft **Agnes Sneller** haar proefschrift **Met Man en macht. Analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd** aan de Universiteit van Utrecht verdedigd.

KLEURECHT

STUDIEMIDDAG EN SYMPOSIUM OVER KLEUR IN VROUWENGESCHIEDENIS

De Vereniging voor VrouwenGeschiedenis (VVG) organiseert in 1997 op 11 april een studiemiddag en op 22 november een symposium over kleur in vrouwengeschiedenisonderzoek. De studiemiddag is bedoeld om gezamenlijk naar manieren te zoeken waarop niet of nauwelijks gekleurd onderzoek meer kleur zou kunnen krijgen. Onderzoeksters/kers, promovendae/di en doctoraalstudentes/ten krijgen de gelegenheid uit te proberen hoe kleur in hun onderzoek geïntegreerd kan worden. Het symposium duurt een hele dag en iedereen die belangstelling heeft is welkom. Enkele deelnemers/nemers van de studiemiddag presenteren een meer uitgewerkt paper. Daarnaast nodigen we een aantal onderzoeksters uit die etnische, raciale of koloniale verschillen van meet af aan in hun onderzoek centraal stelden.

Studiemiddag 'Wit als kleur'

Wit blijft als kleur vaak onzichtbaar. De studiemiddag is bedoeld voor iedere onderzoekster/ker die zich wil verdiepen in de **betekenis** daarvan voor het eigen onderzoek(sgebied). Zwarte en immigranten-vrouwen hebben er bij witte historicae herhaaldelijk op aangedrongen, dat zij zich meer bewust zouden moeten zijn van kleurverschillen en vooral ook van de consequenties die kleur heeft voor de geschiedenissen die zij schrijven. Witte historicae zullen dit in principe wel onderkennen. Maar **hoe** deze inkleuring van het onderzoek moet gebeuren, is een vraag die niet zo gemakkelijk te beantwoorden is. Aan de hand van ieders eigen onderzoek willen we nagaan of kleur daar mogelijkerwijs een rol in speelt, al is het soms impliciet of ongemerkt.

De studiemiddag vindt plaats op **vrijdagnmiddag 11 april 1997, 14.00 uur te Utrecht**. Aanmelding bij onderstaand adres is noodzakelijk.

Inge Boer (Belle van Zuylen, UvA), Geertje Mak (Gender- en vrouwengeschiedenis, KUN) en Berteke Waaldijk (Vrouwenstudies Letteren, RUU) beginnen met een voorzet over hoe zij wit als kleur (in hun onderzoek) een plaats geven. Vervolgens praten we in subgroepen door aan de hand van enkele vragen. De middag wordt plenair afgesloten. Margreet van der Burg (Agrarische Geschiedenis, LUW) zal deze middag voorzitten.

De volgende vragen kunnen in de subgroepen als leidraad dienen:

1. Hoe heb ik mijn onderzoek afgebakend en heeft die afbakening met kleurverschillen te maken? Om impliciete afbakeningen te achterhalen is het zinnig de centrale definities en concepten onder de loep te nemen en je af te vragen in hoeverre die gekleurd zijn.
2. Welke groepen treden handelend op in mijn onderzoeksverhaal? Wie staan er centraal bij de beantwoording van mijn onderzoeksvraag of hebben daar baat bij? Van welke groep vrouwen schrijf ik de geschiedenis? Wie is er dus het 'impliciete wij'?
3. Wil ik mezelf als wit/zwart/gekleurd positioneren in publicaties, proefschrift of scriptie, en hoe doe ik dat dan het liefst? Heeft enkel het noemen van bijvoorbeeld kleur zin? Of is dan een heel uitgebreid verhaal nodig? Zijn er andere manieren dan persoonlijk kleur bekennen om mijn positie duidelijk te maken? En hoe verbind ik mijn 'persoonlijke' positie met de inhoud van mijn onderzoek?

Openbaar symposium 'Kleur in vrouwengeschiedenis'

Deze publieksdag vindt plaats op 22 november 1997, op het IIAV te Amsterdam.

We vragen enkele deelnemers aan de studiemiddag om een paper over 'wit als kleur in historisch onderzoek' te presenteren. Ook worden enkele spreeksters uitgenodigd die al langer (historisch) onderzoek verrichten waarin expliciet kleurverschil wordt betrokken. De bijdragen worden besproken in de publieksdiscussie. Verdere inlichtingen zullen we later in *Historica* en andere media verstrekken.

Informatie en aanmelding voor de studiemiddag op 11 april:

VVG-intitiatiefgroep 'Kleur in vrouwengeschiedenis'

Margreet van der Burg, Reethsestraat 21, 6675 CE Valburg,

e-mail: Margreet.vanderBurg@Alg.Ag.Wau.NL; Geertje Mak, tel. 030- 2520032.